

**Latvijas Mākslas akadēmijas Mākslas vēstures
institūts**

Anna Ancāne

**RĪGAS ARHITEKTŪRA UN
PILSĒTBŪVNICĪBA 17. GS. OTRAJĀ PUSĒ**

Promocijas darba kopsavilkums

**Zinātniskā vadītāja
*Dr. art. Elita Grosmane***

Rīga 2010

Promocijas darbs izstrādāts

Latvijas Mākslas akadēmijas Mākslas vēstures institūtā

MĀKSLAS DOKTORA GRĀDA IEGŪŠANAI.

Darba aizstāvēšana notiks

2010. gada 09. decembrī plkst. 16:00 Latvijas Mākslas akadēmijā, Rīgā,

Kalpaka bulvārī 13, 24. auditorijā.

Promocijas darba aizstāvēšanas komisija:

vadītājs: vadītājs: *profesors, Dr. habil. art.* Eduards Kļaviņš

locekļi:

asociētā profesore, Dr. art. Laila Bremša

Dr. art. Ruta Čaupova

Dr. art. Elita Grosmane

Dr. art. Rūta Kaminska

profesors, Dr. phil. Andris Rubenis

Profesors, Dr. habil. art. Ojārs Spārītis

Oficiālie recenzenti:

Profesors, Dr. habil. art. Ojārs Spārītis

Latvijas Mākslas akadēmija

Profesors, Dr. habil. arch. Jānis Krastiņš

Rīgas Tehniskā universitāte

Profesors, Dr. Konrāds A. Otenheims (*Konrad A. Ottenheim*)

Utrehtas universitāte (Nīderlande)

Disertācija iesniegta 2010. gada 27. septembrī.

© Anna Ancāne, 2010

© Latvijas Mākslas akadēmijas Mākslas vēstures institūts, 2010

ISBN 978-9934-8038-4-0

IEVADS

1. Tēmas aktualitāte

Latvijas arhitektūras vēsturē 17. gadsimts ir būtisks periods, kas iezīmēja dinamiskas pārmaiņas kā pilsētībūvniecības, tā arhitektūras jomā. Šajā vēsturiskajā posmā, ko raksturo divu laikmetu mijiedarbībā izkristalizējušās mākslas parādības, joprojām atrodamas mazpētītas tēmas un uz daudziem jautājumiem nebija atbildēts. Nepieciešamība pēc padziļināta pētījuma, kas vienotā kontekstā atklātu tālaika Rīgas pilsētībūvnieciskās norises un arhitektūras attīstības tendences, noteica tēmas aktualitāti un promocijas darba galvenos uzdevumus. Materiāla analīzes rezultātā formulētas atbildes uz jautājumiem par procesiem un izmaiņām pilsētībūvniecībā, ielu tīkla attīstībā, dzīvojamo ēku arhitektūras tipoloģijā, kā arī ēku arhitektoniskajā apdarē.

2. Darba mērķis un uzdevumi

Darba mērķis bija izveidot vispusīgu 17. gs. otrās puses Rīgas arhitektūras vēsturisku interpretāciju uz detalizētu visu pieejamo materiālu pētījumu bāzes;

Darba uzdevumi:

- 1) raksturot 17. gs. otrās puses Rīgas pilsētībūvnieciskās novācijas, izprast ielu tīkla attīstības loģiku un ieraudzīt katru atsevišķu objektu sasaistē ar citiem;
- 2) noteikt dzīvojamo namu tipoloģiju un interpretēt atsevišķas svarīgākās celtnes. Noskaidrot, kādas celtnes veidoja fonu atsevišķiem izcilākajiem artefaktiem;
- 3) raksturot dzīvojamo namu arhitektonisko apdari un dekoru;
- 4) definēt Rīgas baroka laikmeta arhitektūras savdabību Austrumbaltijas un citu valstu arhitektūras kontekstā, norādot, kādām stilistiskām tendencēm un vadošām ietekmēm iespējams izsekot.

3. Pētījumā izmantotās metodes

Kopumā promocijas darbā lietota plurālā jeb kompleksā metode. Empīriskai materiālu apzināšanai sekoja to interpretācija, izmantojot vēsturiski stilistiskās izziņas metodes, tās ietvaros svarīga bija formveides analīze, tipoloģiskā metode, atsevišķu dekora motīvu ikonogrāfija un attiecīgā semantika. Norādot pasūtītāju, politiskās varas, sociālo apstākļu nozīmi, tika izmantoti socioloģiskās metodes aspekti.

4. Pētījuma priekšmets un materiāli

Pētījuma priekšmets ir pilsētas plāna, celtnu un vizuālā tēla attīstība 17. gs. otrajā pusē, tādēļ iespēju robežās izmantoti objekti *in situ*. 17. gs. otrās puses celtnu Rīgā ir pietiekami daudz, tādēļ padziļinātai analīzei tika izmantoti gan svarīgākie saglabājušies pieminekļi – Reiterna nams, Dannenšterna nams, Sv. Pētera baznīcas tornis un rietumu fasāde, gan tipoloģiskās grupās apvienoti objekti – ēkas Miesnieku ielā 8, Jaunielā 26, Lielajā Pils ielā 21, Mārstaļu ielā 26, Grēcinieku ielā 18, Zirgu ielā 4, Mazajā Jaunielā 5, Krāmu ielā 4 u. c.

Tā kā bieži nākas operēt ar zudušu objektu vizuālām liecībām, tas liek zināmā mērā runāt par Rīgas baroka laikmeta arhitektūras ainavas „virtuālo rekonstrukciju”.

5. Avoti

Promocijas darbā izmantoti arhīvu dokumenti no Latvijas Valsts vēstures arhīva, Rīgas domes Pilsētas attīstības departamenta Rīgas pilsētas būvvaldes arhīva (RPBA), Stokholmas Kara arhīva (*Krigsarkivet*, KrA) un Stokholmas Valsts arhīva (*Riksarkivet*, RA). Izmantoti nepublicētie pētījumu izklāsti, apraksti, fotoattēli un dokumentācija no Valsts Kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas Pieminekļu dokumentācijas centra (VKPAI PDC), Rīgas Kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas (RKPAI), Latvijas Nacionālā vēstures muzeja (LNVM), SIA „Arhitektoniskās izpētes grupa” (AIG), Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta (LU LVI), Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu nodaļas, Baltijas centrālās bibliotēkas (BCB), Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja (RVKM).

Laikabiedru liecības un 19. gs. fiksācijas

Tēmas izziņā svarīga loma bija laikabiedru ceļojumu aprakstiem. Tie ir kopumā lakoniski, taču palīdz veidot priekšstatu par tālaika Rīgu. Svarīgs 18. gs otrā puses avots ir Johana Kristofa Broces (*Johann Christoph Brotze*) zīmējumu un aprakstu krājums “Sammlung verschiedner Liefländischer Monumente ...”, kurā apkopotais materiāls dod priekšstatu par daudziem zudušiem Rīgas arhitektūras pieminekļiem. Nozīmīgu dokumentāri vizuālo materiālu sniedz 1823. gada Vecrīgas ielu fasāžu notinumi, kas līdz šim nav sistemātiski analizēti un mākslas vēsturnieku praksē izmantoti maz.

6. Nozares literatūra

Interesi par Rīgas senatnes pieminekļiem 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā aktualizēja baltvācu pētnieki. Radās pirmie apraksti, ceļveži un publikācijas par ievērojamākajiem Rīgas arhitektūras un mākslas pieminekļiem (Karls Lēviss of Menārs (*Carl Löviss of Menar*), Konstantīns Metigs (*Constantin Mettig*), Vilhelms Bokslafs (*Wilhelm Bockslaff*) Vilhelms Neimanis (*Wilhelm Neumann*)). Aktivitātes pieauga Pieminekļu valdes darbības gados (1923–1940), veicot arhitektūras pieminekļu sistemātisku izpēti un fiksāciju. Rīgas baroka pētniecības kontekstā īpaša nozīme bija Borisa Vipera grāmatai „Latvijas māksla baroka laikmetā”, kā arī Paula Kampes (*Paul Campe*) publikācijām. Pēckara gadu pētījumus ietekmēja oficiālā ideoloģija, tomēr arī 1950.–60. gados iznāca vairāki nozīmīgi darbi – par pilsētas attīstību kopumā (Jānis Straubergs), arhitektūras un dekoratīvo elementu sintēzi (Aleksandrs Birzenieks), dažādu stilu izpausmēm (Jurijs Vasiļevs), izpētes par atsevišķu objektu būvvēsturi (Roberts Malvess, Rūdolfs Šīrants, u. c.). 70. gados radās novatoriskas publikācijas par Vecrīgas dzīvojamo ēku tipiem 16.–17. gadsimtā un izpēte par Rīgas arhitektoniski pilsētībūvniecisko struktūru baroka periodā (Rita Zandberga), 80. gados – Gunāra Zirņa monogrāfija par Sv. Pētera baznīcu.

Padomju periodā Rīgas pilsētbūvniecības vēsturei pievērsušies arhitekti Edgars Pučiņš, Jānis Krastiņš u. c. Pēdējās desmitgadēs par Rīgas 17. gs. arhitektūru tapušas vairākas publikācijas (Ojārs Spārītis, Jānis Krastiņš); padziļināti pētījumi veltīti Rīgas plāna izmaiņām un fortifikāciju sistēmai (Ieva Ose, Margarita Barzdeviča). Jaunākajos izdevumos pievērsta uzmanība arī Rīgas priekšpilsētu plānojuma attīstībai (Irēna Bākule, Arnis Siksnā). Ārvalstīs sākotnēji dziļākos pētījumus Baltijas valstu un Zviedrijas 17. gadsimtā mākslas un pilsētbūvniecības procesu kopsakarībās veica Stens Karlings (*Sten Karling*), bet pēdējos gados – Nilss Ālbergs (*Nils Ahlberg*). Rīgas 17. gs. otrās puses arhitektūras parādībām eiropēiskā kontekstā pieskāries nīderlandiešu mākslas vēsturnieks Konrāds Otenheims (*Konrad A. Ottenheim*) un vācu arhitekts Hanss Ginters Grīps (*Hans-Günther Griep*). Tomēr sistemātiska pārskata joprojām trūkst. Visu materiālu grupu pētījumos balstīta Rīgas 17. gs. otrās puses arhitektūras vēsture līdz šim vēl nebija izveidota.

7. Promocijas darba struktūra

Pētījuma rezultāti izklāstīti promocijas darba tekstā, kas sastāv no ievada, sešām pamatteksta nodaļām, nobeiguma un pielikuma ar 416 attēliem. Pirmā noļa ietver Rīgas arhitektūras vēsturisku apskatu līdz 17. gs. otrai pusei, kas nepieciešams nākamā perioda arhitektūras procesu kopsakarību izpratnei. Otrā nodaļā aplūkota 17. gs. otrās puses Rīgas pilsētbūvniecība, ietverot pilsētbūvniecisko struktūru, nocietinājumu sistēmu, ielu tīkla raksturojumu, kā arī tālaika Rīgas plānu un panorāmu analīzi. Trešā nodaļa veltīta jauninājumiem sabiedrisko funkciju ēku arhitektūrā, bet ceturtā – Rīgas dzīvojamo namu tipoloģijas jautājumiem un inovācijām perioda dzīvojamo namu celtniecībā. Piektajā nodaļā ietverts Rīgas būvju arhitektoniskās apdares un dekora raksturojums, sestajā nodaļā Rīgas arhitektūra aplūkota citu valstu ietekmju maršrutu un analogiju kontekstā. Promocijas darbu noslēdz nobeigums – secinājumu daļa.

I IESKATS RĪGAS ARHITEKTŪRAS VĒSTURĒ LAIKĀ LĪDZ 17. GS. OTRAJAI PUSEI

I. 1. Viduslaiku Rīgas pilsētbūvnieciskā attīstība

Viduslaiku Rīgas plāna struktūra veidojās ilgstošā laika periodā kopš 12. gs. beigām. Ielu tīkla stabilizācija notika vairākos etapos – noformējoties sākotnējam kodolam, kā arī secīgi paplašinoties pilsētas teritorijai Ziemeļrietumos un Dienvidaustrumos. Ielu tīkls pamatos palicis nemainīgs no 13. gs. Kaļķu iela un tai perpendikulārā Šķūņu–Skārņu iela izveidojās kā plāna struktūras asis. Starp tagadējo Zirgu, Rozena, Kungu un Grēcinieku ielām ielu tīkls veidoja regulāru pusloku formu, kas iezīmēja maršrutus ap galvenajām urbānās vides dominantēm. Rīgas plāns veidojās pēc līdzīgiem principiem kā citās Hanzas pilsētas, tomēr šeit ielu tīkls izkristalizējās savdabīgā un individuālā ceļā, ko noteica topogrāfiskais, politiskais, sociāli ekonomiskais un

religiskais faktors. Visu šo elementu mijiedarbība radīja agrīno Rīgu, kas kļuva par pamatu tālākai evolūcijai nākamajos gadsimtos.

I. 2. Rīgas dzīvojamo ēku tipi viduslaikos

1293. gadā tika pieņemti pilsētas pirmie būvnoteikumi, atbilstoši kuriem visas ēkas bija ceļamas no ugunsizturīgiem materiāliem. Noteikumi regulēja arī dzīvojamo ēku maksimālo augstumu un platumu, kā arī noteica pāreju uz perimetrālo apbūvi. No 13. līdz 15. gs. pilsētas dzīvojamo ēku lokālas modifikācijas skāra lielākoties zelmaņa formu. Valdošais ēkas tips ar dīli no Lībekas strauji izplatījās Baltijas jūras piekrastē, tostarp Rīgā.

I. 3. Izmaiņas Rīgas apbūvē 16. gs. gaitā

Livonijā šis laikposms nebija sevišķi labvēlīgs kultūras un mākslas attīstībai: to bremzēja pēcreformācijas jukas un karš. Rīgā ievērojami pieauga iedzīvotāju blīvums, kā rezultātā ap 1500. gadu Rīgā bija izsmeltas visas apbūves rezerves. Kopš vaļņu būves uzsākšanas gadsimta vidū pilsētas vecais aizsargmūris zaudēja savu nozīmi un tika aizbūvēts no abām pusēm. Starp vaļņiem un mūri izveidojās salīdzinoši plata starpvaļņu josla, kur radās jaunas ielas. 16. gs. pēdējā ceturksnī pilsēta saņēma jaunus impulsus būvformu un ēku tipu izveidē. Nīderlandes tirdzniecības ekspansija bija būtisks faktors kultūras novitāšu apmaiņā: būvmeistara Jorisa Frēzes (*Joris Joriszen Frese*) darbības laiks saistījās ar vēlās renesanses arhitektūras iezīmju ieviešanu Rīgas arhitektūrā. Dzīvojamo namu arhitektūrā pieauga interese par garenfasādes ēkām, palielinājās ēkas apjoms un sarežģītāka kļuva telpiskā struktūra.

I. 4. Jauninājumi 17. gs. pirmās puses Rīgas arhitektūrā

16.–17. gs. mijā priekšplānā izvirzījās laicīgo celtnu būvniecība. Jaunā laikmeta stilu izpausmes atklājās gan baznīcu smaiļū, gan sabiedrisko ēku siluetos. Par izmaiņām ielu tīklā var runāt kontekstā ar zviedru varas iestāžu iniciēto Rīgas nocietinājumu sistēmas uzlabošanas plānu: pilsētas galveno vārtu pārvešana uz Smilšu ravelīnu (1639) izraisīja akcentu maiņu par labu regulārākam ielu izkārtojumam, padarot Kaļķu ielu par galveno maģistrāli, kas veda no pilsētas vārtiem Rātslaukuma virzienā.

Zviedru laikā pieauga patriciāta ietekme pilsētas dzīvē un līdz ar to – arī dižciltīgo pilsoņu namu celtniecības aktivitāte. Kamēr galvenās sabiedrisko funkciju ēkas tika pārbūvētas un renovētas, zviedru administrācijas celtnes būvēja no jauna un pēc Stokholmā aprobētiem paraugiem.

Jauni principi dzīvojamo ēku plānojumā 17. gs. pirmajā pusē

Pieaugot turīgo pilsoņu slānim, paplašinājās apbūves laukumi un dinamiskāk norisinājās jaunu arhitektūras strāvotumu uztvere un adaptācija. 17. gs. pirmā puse raksturojama kā pārejas posms Rīgas arhitektūras attīstībā – garenfasādes nami ieviesās arvien plašāk, bet vēl neguva manāmu pārsvaru. Jaunā tipa ēkas veidoja citādu ielas ainavu nekā iepriekšējā periodā, un tām bija raksturīgs asimetrisks telpu grupējums.

II RĪGAS PILSĒTBŪVNICĪBA 17. GS. OTRAJĀ PUSĒ

Šajā periodā Rīgas arhitektūrā saskatāmas jaunu, nozīmīgu paraugu ietekmes, kas veidoja Rīgas arhitektūras polifonisko raksturu 17. gs. beigās. Raksturīgi uzlabojumi atsevišķu kvartālu ietvaros, akcentējot nozīmīgas celtnes kā „mezgla punktus”, kā arī uzsverot ass elementus esošajā ielu struktūrā. Rīgas fortifikāciju modernizācija radīja priekšnoteikumus virknei pilsētbūvnieciski nozīmīgu pasākumu un piešķīra Rīgai baroka pilsētas–cietokšņa iezīmes. Jauna parādība bija teritorijas tālāka paplašināšanās, pārņemot starpvaļņu joslu.

II. 1. Rīgas plāni, panorāmas un izmaiņas ielu tīklā

Svarīgs avots tālaika Rīgas apbūves rakstura izzināšanā ir laikabiedru izgatavotie skati un panorāmas, kuru vidū nozīmīgākās ir Karla Magnusa Stjuarta (*Carl Magnus Stuart*) Rīgas skats ar priekšpilsētām no putna lidojuma ap 1700. gadu un Jeremija Volfa (*Jeremias Wolff*) 1720. gada Rīgas panorāma.

Regulāra nocietinājumu shēma prasīja arī „iekšējus” labojumus un mainīja vairāku ielu trases un satiksmes virzienus. Galvenie plānveida pasākumi bija: a) ielu funkcionālo akcentu pārbīde, centrisko galvenās maģistrāles virzienu; b) ielu taisnojumi; c) ielu caurlauzumi, kas, pārkāpjot viduslaicīgi noslēgto plāna struktūru, piešķīra „atvērtajām” ielām svarīgāku funkciju, nekā līdzšinējā pilsētbūvnieciskajā etapā. Galvenās maģistrāles tobrīd bija Kaļķu–Šāļu iela, Audēju–Grēcinieku–Mārstaļu ielas un Jēkaba–Tirgoņu–Kungu ielas perpendikulāri iepriekšminētajām. Šķūņu–Skārņu ielu līnijas stratēģiskā nozīme mazinājās. Nākamo 100 gadu laikā Kaļķu, Grēcinieku, Kungu un Mārstaļu ielas stabilizējās kā platākās šajā pilsētas daļā. Funkcionālo izmaiņu rezultātā noformējās urbānās struktūras galvenās artērijas un telpiskie orientieri, kas bija nolasāmi vēl 20. gs. sākumā, kamēr nebija zudusi Iekšpilsētas telpiskā vienotība ar Daugavmalu. Pilsētas senākā kodola ietvaros savukārt saglabājās vecās kvartālu robežas ar koncentriskajām ielām.

II. 2. Jauninājumi Rīgas nocietinājumu sistēmā un ar to saistītās pilsētbūvnieciskās struktūras izmaiņas

2. 1. Ieskats Eiropas fortifikāciju jauninājumos 17. gadsimtā

17. gs. iezīmējās divas plašāk pielietotās fortifikāciju sistēmas: gadsimta pirmajā pusē aktuāls vecholandiešu stils – ar zemes nocietinājumiem un komplicētu ūdensgrāvju sistēmu, savukārt gadsimta otrajā pusē plašāk pielietota franču sistēma ar akmens nocietinājumiem un uzlabotu bastionu fronti. Būtisku progresu fortifikāciju pilnveidošanā sasniedza 17. gs. izcilākais franču fortifikāciju speciālists Sebastjēns Lepretrs de Vobāns (*Sébastien Le Prestre de Vauban*), holandiešu ģenerālleitnants Menno van Kūhorns (*Menno van Coehoorn*) un vācu kara inženieris Georgs Rimplers (*Georg Rimpler*). Viņu vidū Vobāns atstāja visspēcīgāko starptautisko ietekmi – tostarp arī uz Ziemeļeiropas fortifikatoriem.

2. 2. Rīgas nocietinājumu pārbūves 1. periods

17. gs. pirmajā pusē Rīgā tika uzsākti plaša mēroga fortifikāciju sistēmas renovācijas darbi. Tajos vērojami divi pacēluma posmi – 17. gs. 50. gadi un 80.–90. gadi, turklāt pirmais periods saistāms ar Nīderlandes, otrs – ar Francijas jaunāko sasniegumu sintēzi. Kopš 1632. gada Rīgas nocietinājumu izbūvi vadīja kara inženieris Heinrihs Tome (*Heinrich Thomé*), savukārt 1650. g. Francisks Murers (*Franciscus Murrer*) izstrādāja Rīgas pilsētas un priekšpilsētu nocietinājumu modernizācijas projektu ar bastioniem. Tai pašā gadā tapa novatoriskais Johana van Rodenburga (*Johann van Rodenburgh*) Rīgas priekšpilsētas apbūves kvartālu un nocietinājumu projekts ar 13 bastioniem un ūdensgrāvi. Projekts paredzēja izveidojot regulārus kvartālus un ielu tīklu, kā arī izrakt divus ar Daugavu savienotus paralēlus kanālus. Rodenburga projekts atbilda vecholandiešu aizsardzības sistēmai, kuras izplatību Ziemeļeiropā un Austrumbaltijā veicināja ietekmīgs fortifikāciju mākslas un pilsētplānošanas studiju centrs – Leidenes universitāte, īpaši profesora Nikolausa Goldmaņa (*Nicolaus Goldmann*) lekcijas un darbs *La nouvelle fortification* (1645).

2. 3. Ideālpilāna idejas ienākšana Rīgas pilsētplānošanā 17. gs. vidū

Atšķirīgu pilsētas daļu vienojošas kompozīcijas meklējumi nebija izņēmums: reālos vai utopiskos plānos daudzviet tika mēģināts *saaudzēt* jauno ielu tīklu ar veco (piemēri – Hārlema, Groningene, Utrehta). Arī Rodenburga piedāvājums saistīts ar tobrīd visā Eiropā un arī Zviedrijā ģenerētajām ideālpilsētas idejām (Gēteborga, Vēnersborga u. c.). Lai gan plāns bija domāts tikai priekšpilsētas izbūvei, neskarot veco ielu tīklu, ideālpilsētu biežāk saistīja ar reāli eksistējošas pilsētas un/vai tās daļas transformāciju vēlamajā virzienā, nevis jaunas celšanu no pamatiem. Šīs tendences vēstīja par baroka plānošanas pamatprincipiem, izmantojot perspektīvas vienojošā efekta labad. Rīgas vecpilsētas apjoms tika iesaistīts vienotā telpiskā kompozīcijā ar priekšpilsētu tīklu: vairākas tā paralēlās ielas tika orientētas uz Rīgas vecā kodola vertikālēm – baznīcu torņiem.

2. 4. Rīgas nocietinājumu pārbūves 2. periods un Citadele

17. gadsimta pēdējā ceturksnī Rīgā tika īstenota Ērika Dālberga (*Erik Dahlbergh*) sintezētā Vobāna–Kūhorna sistēma; viņa projekti bastionu frontes izveidei bija būtisks jauninājums, izvietojot vairākas aizsardzības līnijas vienu aiz otras pēc „sīpola mizas principa”. Raksturīgas pazīmes bija masīvi, izvirzīti bastioni ar kazemātiem, dubulti aizsarggrāvji ar ravelīniem un citām palīgbūvēm. Dālberga vizītkarte bija apaļi daudzstāvīgi bastionu torņi, kādi bija plānoti arī Rīgas Citadelē. Rīgā jau 17. gs. vidū bija seši bastioni, bet līdz 17. gs. beigām tika izbūvēti četri ravelīni. 17. gs. militāro arhitektūru iedvesmoja zvaigznes konfigurācijas cietokšņa ideja, kas sakņojās renesanses arhitektu ideālpilsētu plānos. Arī 17. gs. Rīgā tie bija zināmi, bet iemiesojumu piedzīvoja Dālberga Citadeles projektā. To paredzēja kā kompaktu, patstāvīgu cietoksni, nocietinātu ar sešiem bastioniem, platu ūdensgrāvi un diviem ravelīniem.

Citadele Rīgas nocietinājumu ietvaros definējama kā „epicentrs”, kur Vobāna ideja interpretēta vistuvāk oriģinālam, atbilstoši Vobāna „pirmajai” sistēmai.

Cietokšņa ikonoloģiskais un matemātiskais konteksts

Baroks savās tipiskākajās izpausmēs organiski identificējās ar absolūto monarhiju, kas tiecās iemiesot „varas ideju” lielu pilsētībūvniecisku struktūru organizācijā. Šādu vēstījumu pauda arī 17. gs. 80.–90. gadu Rīgas nocietinājumu uzlabošanas plāni. Baroka laika cietoksnis – funkcionāls kara inženierijas produkts – ietvēra arī obligāto absolūtisma glorifikācijas ikonoloģisko programmu. Tās idejiskais akcents bija nocietinājumu vārti, kuru kompozīcijā bija paredzēta vieta monarha slavinājumam. Ar savu novietni un apjomu fortifikācijas bija noteicošais elements ainavā, iespaidojot ar viengabalainību un monumentalitāti. Ģeometriskajiem konceptiem arhitektūrā tika veltīta ļoti liela vērība, bet cietokšņu projektēšanā matemātikas un arhitektūras sfēras saplūda – arī militārajā arhitektūrā tika meklēti veidi ideālas formas vizualizēšanai.

III JAUNINĀJUMI SABIEDRISKO ĒKU ARHITEKTŪRĀ

III. 1. Sakrālā arhitektūra

Rīgā aktivitātes sakrālās arhitektūras jomā izpaudās kā esošo dievnamu pārbūves.

Svarīgākais pasākums bija Sv. Pētera baznīcas torņa un rietumu fasādes rekonstrukcija pēc Ruperta Bindenšū (*Rupert Bindenschu*) projekta. Kā ierosme torņa projektam Rīgā kalpoja Hamburgas arhitekta Pētera Markvarta (*Peter Marquardt*) projektētie galeriju torņi, tomēr Sv. Pētera baznīcas smailes projekts paredzēja vieglāku, dinamiskāku un laikmetīgāku risinājumu, izmantojot klasiskās arhitektūras elementus, piemēram, torņa tamburs atgādina Midelburgas Austrumu baznīcas (*Middelburg Oostkerk*) konfigurāciju. Sakausējot gotisko apjomu ar klasisko fasādi un visu celtnes ansambli – ar pilsētas panorāmu, Bindenšū radīja organisku un pārlicinošu tradicionālās un laikmetīgās formu valodas sintēzi. Sv. Pētera baznīca ieguva daudznozīmīgu semantisko jēgu kā pilsētas pašapliecināšanās simbols un galvenā urbāno telpu organizējošā ass. Savukārt fasādes izveidē izpaudās viena no Rīgas baroku raksturojošām īpatnībām – akcentēts kontrasts starp gludu fasādi un uzsvērti dekoratīvu ieejas portālu apdari.

Vienīgā baznīcas jaunbūve, ko šai periodā var attiecināt uz Rīgu, ir Sv. Jāņa (tag. Latgales) priekšpilsētā pēc Bindenšū projekta uzceltā koka Jēzus baznīca (1688), kuras apveidā parādās paralēles ar švābu arhitekta Heinriha Šikharta (*Heinrich Schickhardt*) celtajām sakrālbūvēm. Fasāžu māksliniecisko kompozīciju veidoja pamīšus izvietoti logi un lielā ordera pilastrī, bet virs altāra kora atradās neliels tornis ar barokālu ķiveri.

III. 2. Profāna rakstura sabiedriskās ēkas

Šīs kategorijas ēkas pārsvarā saglabājās no iepriekšējiem periodiem un nepiedzīvoja lielas izmaiņas. No jauna tika uzbūvēts zviedru ģenerālgubernatora

pils jaunais rietumu korpus; nozīmīga celtne rātsnama kompleksā bija Bindenšū celtā svaru ēka (*Waage*, 1678), kuras veidolu ietekmēja tālaika modernākās svaru ēkas Leidenē un Gaudā. Galvenie būvju pasūtītāji bija rāte, sabiedriskās un amatu organizācijas. 17. gs. 90. gados notika Lielās ģildes ēkas pārbūve, senākajam apjomam pievienojot greznu barokālu zelmini. Tā forma liecināja par ietekmēm no Dienvidvācijas pilsētu korporatīvo ēku arhitektūras (piemērs – Jakoba Volfa, Vecākā (*Jakob Wolf d. Ä.*), celtais Kandlera nams Nirnbergā (1611)).

Rīgā 17. gs. gaitā tika modernizētas un dibinātas **labdarības iestādes**. To vidū izcēlās jaunais Bāriņu nams (1691) – ēka ar simetrisku fasādes kompozīciju, plašiem logiem un bagātīgi dekorētu portālu. 1679. gadā tika izveidots arī pārmācības nams (*Zuchthaus*), kas pieticīgākā mērogā uzrāda līdzīgu sabiedriskās būves tipu. Kopš 17. gs. 70. gadiem bija vērojama masveidīga lielu **noliktavu** celtniecība, bieži pilsētas centrā. Procesu neregulēja nekādi noteikumi, izraisot noliktavu atrašanos pamīšus ar dzīvojamajiem namiem. Noliktavas varēja būt pavērstas pret ielu ar zelmini vai dzegu, un Rīgā vienlīdz izplatīti bija abi paveidi. Bagāto tirgotāju noliktavas atšķīrās ar reprezentatīvāku fasādes risinājumu – tām bija dabīgā akmens apšuvums un tēlnieciski dekorēti portāli. Ļoti izplatītas bija piebūves pie ēku galvenajām fasādēm – **tirgotavas un krogi**, kas iespaidoja ielu telpu. 17. gs, beigās līdzās iebūvētajām tirgotavām cēla arī atsevišķi stāvošu veikalu rindas – nereti blakus tālaika dzīvākajiem iebraucamajiem ceļiem pilsētā.

IV RĪGAS DZĪVOJAMO NAMU TIPI 17. GS. OTRAJĀ PUSĒ

IV. 1. Jauninājumi dzīvojamo namu celtniecībā un tās vispārējs raksturojums

Izpētes rezultātā ir izveidotas trīs dzīvojamo ēku tipoloģiskās pamatgrupas: a) garenfasāde orientēta paralēli ielas līnijai; b) pret ielu vērsts zelminis; c) kombinētās starpformas starpvaļņu teritorijā pēc 1689. gada. Ap gadsimta vidu nosacīti var runāt par ekvivalentu attiecību starp zelmiņa un garenfasādes ēkām, taču viens tips no otra dažkārt grūti nodalāms, piemēram, kvartālu stūros novietotām ēkām varēja būt vienlīdz labi izstrādātas abas fasādes. Ierindas apbūvē nereti radās piemēri, kas vairs neiekļāvās iepriekšējā perioda klasifikācijā, tomēr vēl nepiederēja arī jaunā tipa namiem. Dažādu būvtipu transformācijas iespējas uz divu laikmetu robežas ilustrē ēka Laipu ielā 10 (1650. g. zīmējums). No vienas puses, plānu ietekmēja gruntsgabala novietojums, no otras – estētiska rakstura apsvērumi.

Pārejas process no vecās celtņu struktūras uz jauno saistīts ar zviedru perioda politiski ekonomiskajām pārmaiņām, kā arī vispārēju mākslas un arhitektūras uzplaukuma periodu Ziemeļeiropā. Rīga izjuta vērā ņemamu Stokholmas patriciāta arhitektūras ietekmi, taču nozīmīgākos jauninājumus Rīgas arhitektūrā veicināja tiešie kontakti ar Nīderlandi un Ziemeļvāciju. Ienākot klasiskiem

strāvojumiem, saglabājās arī lokāli konservatīvas iezīmes. 1677. gada ugunsgrēks iezīmēja robežšķirtni dzīvojamo ēku tipoloģiskās attīstības dinamikā: sākās aktīva celtniecība, būvējot namus pēc jaunajiem principiem – ar garenfasādi paralēli ielai. Otrs postošākais ugunsgrāks izcēlās 1689. gadā starpvaļņu joslā, kas kļuva par jaunu placdarmu akmens namu celtniecībai. Līdztekus tieksmei uz fasādes simetrisku sakārtotību, divarpus stāvu logu izvietojums uzskatāms par raksturīgu iezīmi, kas piemīt tiklab patriciešu, kā citiem sociāliem slāņiem piederīgo pilsoņu namiem Rīgā baroka periodā. Antresola stāvs bija zemāks, un garenfasādes ārpusē projicējās kā pusstāvs ar mazākiem logiem (puslogiem). Tika celtas arī pieticīgākas divstāvu mājas bez noliktavu stāviem (Vidusmēra apbūvei raksturīgie garenfasādes nami aplūkoti atsevišķā apakšnodaļā).

IV. 2. Holandiešu klasicisma ietekmes Rīgas patriciāta dzīvojamo namu arhitektūrā

17. gs. beigās ieviesās jauns ēku tips – pilsētas rezidence (*Stadtpalast*) – kur lielāka nozīme tika piešķirta dzīvojamām telpām, bija ievērots simetrisks telpu plānojums un pret ielu orientēta garenfasāde. Fasādes uzbūvē ideāls bija simetrija, ko visbiežāk panāca ar logu kompozicionālo novietojumu pēc principa 2+1+2 un ieeju fasādes vidū. Kompozīciju papildināja frontons un rizalīts (retāk – pilastri). Galvenās stilistiskās ietekmes Rīgas patriciāta dzīvojamo ēku izveidē saistāmas ar holandiešu klasicisma virzienu, ko šodien reprezentē Reitera nams un Dannenšterna nams.

Jaunās arhitektūras izplatībā Rīgā ir noteikti divi galvenie virzieni – tiešais un pastarpinātais: pirmkārt, tiešu ietekmju ieplūšana no Ziemeļnīderlandes kā aktīvas ekonomiskās un kultūras apmaiņas rezultāts; otrkārt – no Zviedrijas kā starpnieces konkrētajā politiskajā situācijā, kā arī caur lielākajiem Ziemeļvācijas centriem. Apriti veicināja drukātā veidā pieejamie arhitektūras paraugzīmējumu krājumi – to vidū Filipsa Fingbona (*Philips Vingboons*) un Pītera Posta (*Pieter Post*) projekti. Vinčenco Skamoci (*Vincenzo Scamozzi*) traktāts *L'idea dell'Architettura Universale* kļuva par popularitātes ziņā pirmo praktiski pielietojamo klasicisma arhitektūras rokasgrāmatu: arī Rīgā Skamoci idejas bija pazīstamas gan pilnā izdevumā, gan Simona Bosboma (*Simon Bosboom*) īsajā versijā. Raksturīgas nianse Rīgas arhitektūrai piešķīra dienvidvācu izcelsmes būvmeistars Ruperts Bindenšū: viņa klasicizējošajam stilam piemita izteikti barokālu elementu klātbūtne fasādes apdarē – lielākā mērā nekā pašā Holandē vai ģeogrāfiski tuvajā Rēveles arhitektūrā. Neviens no Rīgas labākajiem piemēriem nebija kāda parauga tiešs atdarinājums, bet virziena piedāvāto iespēju meistarīga interpretācija. Viena no Rīgas atšķirības zīmēm klasicizējošā virziena ietvaros bija nekrāsotas dabīgā akmens fasādes ar akcentētiem polihromiem portāliem, pilastu kapiteļiem u. c. krāsainām detaļām tajās.

2. 1. Reiterna nams (1685)

Reiterna nams (tāpat kā Dannenšterna nams) sevī apvienoja dzīvojamā nama – noliktavas un pilsētas rezidences iezīmes. Fasādes centrālā daļa uzsvērtā ar plakanu rizalītu, trīsstūrainu frontonu un greznu ieejas portālu. Plastiskā ziedu un augļu vītnē ietvertais logs virs portāla populārs daudzās holandiešu klasicisma ēkās, visbiežāk Fingbona un Posta celto namu fasādēs (salīdz. ar *Rapenburg* 8 Leidenē). Reiterna nama dekoratīvā iecere atspoguļo Jakoba van Kampena (*Jacob van Campen*) laikmeta arhitektūras un tēlniecības mijiedarbības vispārējos principus; apdarē jūtama radniecība Artu Kvellīna (*Artus Quellinus*) ciļņiem Amsterdamas rātsnamam, kā arī Žana Lepotra (*Jean Le Pautre*) ornamentālajiem paraugiem. Savukārt Reiterna nama pilastru kapitēļi analogiski van Kampena ēkās izmantotajiem Skamoci parauga kapitēļiem. Holandiešu klasicisma iedvesmotās fasādes un portāla ar brīvastāvošām kolonnām saudzēšana ir meistara Bindenšū rokraksta izpausme, kas piešķir Rīgas palladismam individuālu niansi. Kolonnu izmantojums Reiterna nama portālā asociējas ar Dienvidvācijai raksturīgām italizējošām tendencēm (salīdz. ar Domeniko Pelli (*Domenico Pelli*) Ķīles pils spārna projektu), savukārt proporcijās un arhitektonisko elementu izkārtojumā Reiterna nama fasāde sasaucas ar Fingbona projektēto Joana Popena namu (*Poppenhuis*) Amsterdamā.

Reiterna nams spoži reprezentēja sava laika politiskās, ekonomiskās un kultūras elites stilu. Bindenšū un Johana Georga Herolta (*Johann Georg Heroldt*) tandēms darbā pie Reiterna nama projekta demonstrēja aprobēto arhitekta – tēlnieka sadarbības paņēmieni – līdzīgi kā Holandē praktizējošie van Kampens un Kvellīns, Posts un Verhulsts (*Rombout Verhulst*), kuri prata organiski sasaistīt plastiku un arhitektūru.

2. 2. Dannenšterna nams (1696)

ir otrs raksturīgākais piemērs Rīgas patriciāta rezidenču grupā. Ēkas arhitektonika un klasiskā formu skaidrība atbilst sava laika labākajiem holandiešu klasicisma paraugiem. Ēkai ir divi simetriski izkārtoti rizalīti ar frontoniem, fasādi sadala astoņi lielā ordera korintiskie pilastrī. Dekoratīvā apdare koncentrēta ēkas portālos, kas veido divus galvenos fasādes akcentus. Fasādes apdarei raksturīga smalka detalizācija – kā ornamenta traktējumā, tā logu ierāmējumos ar *ausīm*, ko grezno gutas (*guttae*). Dzegas abos galos atrodas modiljoni ar volūtām un maskaroniem. Akmens apdares darbi nama izbūvē notika akmeņkaļa un tēlnieka Johana Bodemera (*Johann Bodemer*) vadībā; tēlniecības darbus veica meistars Dītrihs Valters (*Dietrich Walter*), kas portālu figūru attēlojumā centās ienest barokālu kustību un virtuozu darināja akanta ornamentu. Portālu izveides arhitektoniski mākslinieciskajā koncepcijā vislīdzīgākie eksemplāri bija atrodami Hamburgā (salīdz. ar nojaukto portālu *Alter Wandrahm* Nr.1).

Saistībā ar jautājumu par Dannenšterna nama atribūciju, jāšaubās, vai izmantots gatavs paraugprojekts, jo apbūves gabals diktēja nama nestandarta konfigurāciju. Šobrīd stilistiskā puse un analogijas norāda uz Rīgas būvmeistaru Bindenšū kā Dannenšterna nama projekta iespējamo autoru. Bindenšū bija pirmais arhitekts, kas ieviesa Rīgā holandiešu klasicisma formu valodu un ordera traktējumu. Dannenšterna nama tapšanas hronoloģija pieļauj Bindenšū autorību: meistars mira gadu pirms darbu pilnīgas pabeigšanas, turklāt Bindenšū regulāri veica privātus pasūtījumus Rīgas dižciltīgo ģimenēm. Atpazīstams arhitekta rokraksts fasādes traktējumā: klasiski skaidrās formas apvienojas ar spēcīgi akcentētu ieejas portālu un tā dekora tēlnieciski bagāto formu valodu. Konsoles ar akanta maskaroniem redzam šī autora jau agrāk projektētajā Reitera nama antablementā un citos darbos. Šīm konsolēm uzmanību pievērta jau Karlings, konstatējams atribūcijai svarīgās detaļas Bindenšū celtajā namā Pērnavā (*Rüütli 11*, nav saglabājies) un Reitera namā Rīgā.

2. 3. Citi patriciešu nami

Līdzās labi zināmiem piemēriem konstatējami arī mazpētīti, bet svarīgi objekti, piemēram, nams Mazajā Grēcinieku ielā 3 (*Kl. Sünderstraße 3*, 1683, nojaukta: 1938) blakus rātslaukumam. Fasādes formālajās pazīmēs Vilhelms Bokslafs savulaik saskatīja Ruperta Bindenšū rokrakstu. Trīs stāvus augstās ēkas fasādē bija seši plati logi, ko greznoja apmales ar *ausīm* un briljanta rustiem. Fasādē nebija pilastru, bet arhitektoniskās kompozīcijas centru veidoja rizalīts ar trīsstūrainu frontonu un palmu zaru motīvu timpanonā. Dzegas galus vainagoja konsoles ar maskaroniem, bet stūrus klāja rustika. M. Grēcinieku ielas 3 nama fasādes uzbūves koncepciju var salīdzināt ar 17. gs. Saksijas arhitekta Volfa Kaspara fon Klengela (*Wolf Caspar von Klengel*) skicēm, kā arī Mihaela Plankes (*Michael Plancke*) „dzīvojamās mājas – pils” (*palaisartige Wohnhaus*) paraugzīmējumu variantiem. Paralēli dienvīdvācu ietekmēm, ēka M. Grēcinieku ielā 3 uzrāda analogijas ar Skamoci loka paraugu, kas bija pieejams Skamoci vāciskajā versijā Bindenšū bibliotēkā. Ēkas autors interpretēja palladisma priekšrakstus, vienlaikus brīvi operējot ar dienvīdvācu agrā baroka formām. Savukārt palmu zari frontona timpanonā ir Heroltam raksturīgs motīvs, kādēļ šis nams varētu būt Bindenšū un Herolta pirmais zināmais kopdarbs Rīgā. No tālaika īpašumu sarakstiem izriet, ka nams varēja piederēt Reiteru dzimtai.

Ēka Mārstaļu ielā 26 arī pauda patriciāta namu klasicizējošo garu un reducētā veidā tiecās demonstrēt tās pašas kvalitātes. Līdzīga ēkas uzbūves koncepcija un fasādes formālais risinājums piemita namam Jēkaba ielā 3/5, kā arī ēkai Jaunielā 26, kas 17. gs. beigās piederēja rātskungam Justusam fon Palmbergam (*Justus von Palmberg*). Salīdzinot ar Reitera vai Dannenšterna namu, ēka Jaunielā 26 ir askētiska – kā galvenā vērtība šajā gadījumā eksponēta fasādes klasiskā kompozīcija un no dažādām akmens šķirnēm darināto kvadru dekoratīvā saspēle. Šai grupai var piepulcēt arī ēku Tirgoņu ielā 3 un kādreizējo tirgotāja Henneberga namu (*Hennebergsche Haus*) Palasta ielā 9 (1691). Fasāžu

notinumos rodama informācija par citiem 17. gs. beigu līdzīgiem namiem – Kaļķu ielā 21, Grēcinieku ielā 8 un Kungu ielā 22: tiem visiem raksturīgs centrālās ass rizalīts, portāls ar pilastriem, kā arī frontons rizalīta vainagojumā. Daudzu reprezentatīvo ēku sānu fasādes bija aprīkotas ar paceļamajām ierīcēm.

IV. 3. Zviedru paraugu ietekmes Rīgas patriciāta namu arhitektūrā

Stokholmas arhitektūras ietekmes izpaudās ēkās, kas tika celtas ietekmīgu zviedru ierēdņu vajadzībām, un to projektus nereti darināja arhitekti, kas bija saistīti ar Stokholmu. Rīgā saglabājies viens šī tipa paraugs – ekonomiskās pārvaldes vadītāja (*Statthalter*) Mihaela fon Štrokirha (*Michael von Strokirch*) rezidence Pils ielā 21. Tai analogijas rodamas Stokholmas 17. gs. otrās puses arhitektūras modes tendencēs, it īpaši – Nikodēma Tesīna, Jaunākā (*Nicodemus Tessin d. J.*) projektos.

Pēc 1677. g. ugunsgrēka notika zviedru varas pārstāvja Jakoba Stēla fon Holšteina (*Jacob Stael von Holstein*) neveiksmīgais mēģinājums ietekmēt Rīgas atjaunošanas procesus, iesaistot tajos Stokholmas arhitektu Johānu Tobiasu Albinusu (*Johann Tobias Albinus*). Epizodes iznākums noteica Rīgas tālāko pilsētībūvniecisko attīstību – to, ka Rīgas plānojumā nenotika ievērojamākas strukturālas izmaiņas un tā nekļuva „karolīniešu stila” pilsēta vārda pilnā nozīmē. Tomēr pretrunīgajā situācijā svarīgs nevis konflikts starp „progresīvo” un „reakcionāro”, bet starp vācisko un zviedrisko varas manifestāciju.

Zviedru arhitektūras ietekmes Rīgā saistījās ar Stēlu fon Holšteinu. Kā piemēru var minēt Engelbrehta Rihtera (*Engelbrecht Richter*) nama skici (1674), kas bijis aprīkots lielā ordera pilastriem un mansarda jumtu, kādi tipiski zviedru aristokrātu piļu un rezidenču arhitektūrā. Ideja reproducēta Mihaela Šopa (*Michael Schopp*) jaunbūves skicē (1682). Salīdzinot ar holandiešu klasicisma nepastarpinātajām izpausmēm Rīgā, no Stokholmas izplatītie modernās arhitektūras paraugi uzrāda lielākas franču arhitektūras ietekmes. Fasādes simetriskā uzbūve ar centrālajā asī novietotu efektīgu portālu un lielā ordera pilastris ir šīs kompozicionālās shēmas pamatelementi, kam Šopa nama gadījumā pievienots arī atīkās stāvs ar frontonu un mansarda jumts. Tālaika Rīgas skati rāda, ka Rīgā un apkārtnē eksistēja arī citas līdzīgas būves. Arī Štrokirha nams ietilpa kategorijā, kas ļāva sasniegt reprezentativitāti ar salīdzinoši minimāliem līdzekļiem, turklāt pilastru un frontona klātbūtne nebija obligāts nosacījums. Šādu adaptētu „piļu” projektu izplatība 17. gs. otrā pusē bija raksturīga visai plašā ģeogrāfiskā areālā: to ilustrē franču arhitekta Pjēra Lemuē (*Pierre Le Muet*) piedāvātie varianti, kā arī Nikolasa Goldmaņa greznie un atturīgie birģeru namu risinājumi.

IV. 4. Zelmiņa nami

Daļa zelmiņu ēku uz kvartāla dziļumā izstieptajiem gruntsgabaliem pārbūvētā veidā Rīgā saglabājās arī baroka periodā, paturot aizmūrēto gotisko nišu lodziņus, kas ar savu piramidālo ritmiku iekļāvās baroka līniju noteiktajā siluetā. Fasādē ar zelmini nereti atradās divi līdz trīs simetriski novietoti logi vairākos

stāvos. Rīgā saglabājušies vairāki zelmiņu nami – piemēram, Lielajā Pils ielā 20 un 22, Jāņa ielā 8 un 12, Mazajā Pils ielā 17/19. Līdzīgi zelmiņi 1823. g. fiksēti ēkai Krāmu ielā 4, Mūku ielā 6/8, Mazajā Monētu/Šķūņu ielas stūrī u. c. Raksturīgs piemērs zelmiņu tipa apbūvei bija nams tagadējā Mārstaļu ielā 14 ar četriem masīviem kontraforsiem dzegas augstumā. Analogijas ar piemēriem Vācijas ziemeļdaļā, piemēram, Vismārā, liecina par pietiekami senu dzīvojamās ēkas paveidu.

Liela daļa zelmiņu ēku pilsētas arhitektūrā bija noliktavas. Ievērojama to koncentrācija bija vērojama Alksnāja, Peitavas, Miesnieku, Vecpilsētas ielās.

IV. 5. Garenfasādes nami

Šī grupa ir skaitliski vislielākā, jo atspoguļo vidusmēra garenfasādes ēkas, taču ne visiem tai piederīgiem objektiem piemita vienlīdz augsta mākslinieciska vērtība. Vidusmēra funkcionālā arhitektūra biežāk atgādināja „atspīdumu no atspīduma”, turklāt stilistiskās ietekmes bieži pārklājās. Galvenie pārmaiņu indikatori bija plānojuma, fasāžu proporciju un logu kompozīcijas izmaiņas. Rizalītu un frontonu trūkumu aizstāja simetriska (vai tuvu tai) fasāde ar stūra rustikas akcentējumu, plaši logi un reprezentatīvs portāls. Lielā ordera pilastru vietā daudzi apmierinājās ar gludu apmestu fasādi. Šādi piemēri bija Mārstaļu ielā 16, Jaunielā 24, kā arī Aldaru ielā 12, Peldu ielā 21 u. c. Triju logu kompozīcija sastopama ļoti lielā skaitā, piemēram Smilšu ielā 24 un 26. Turīgākie pilsoņi iegādājās kaimiņu gruntsgabalus un, apvienojot divas zelmiņu ēkas, ieguva modernākus namus (Grēcinieku ielā 22, Audēju ielā 6). Bieži tika pieļautas praktisku apsvērumu diktētas atkāpes no fasādes simetrijas (Smilšu iela 20). Prakse mainīt jumta slīpņu orientāciju un maksimāli izmantot veco mūru karkasu parādījās 17. gs. otrā pusē pārbūvētajā ēkā Audēju ielā 10, kuras būvvesture rāda tipisku garenfasādes mājokļa veidošanās procesu baroka periodā. Savukārt Svērtuves (Šāļu) ielā minēta ēka, kuru īpašnieks uzcēlis „pēc 1677. gada [ugunsgrēka]”. Visas ēkas kvartāla robežās uzrādīja dalījumu divarpus – trīs stāvos, vienādu jumta dzegas augstumu un logu kompozīciju. Baroka perioda vidusmēra apbūvi Rīgā šodien pārstāv nams Zirgu ielā 4. Raksturīgi piemēri apbūvei pēc 1677. g. bija nami Grēcinieku ielā 12 un Tirgoņu ielā 14, kam līdzās grupējās vēl vairākas tipoloģiski radniecīgas ēkas.

Jaunā tipa baroka nami bijuši lielākā koncentrācijā arī Mārstaļu, Grēcinieku, Audēju, Tirgoņu ielā, Lielajā Mūku ielā (Doma laukumā) pretī Doma baznīcai. Kalēju un Torņa ielas apbūve sastāvēja no vienkāršām, nereti tikai divstāvu ēkām, kuru būvvesture saistījās ar viduslaiku mūra pakāpenisku apbūvēšanu un pilsētas sociālajā hierarhijā nozīmēja mazāk turīgu namnieku dzīves telpu. Svarīgs garenfasādes ēku tipa aspektā bija starpvaļņu rajons, kur akmens apbūve attīstījās pēc 1689. gada ugunsgrēka – šeit nebija veco zelmiņu ēku, tādēļ jaunā apbūve uzreiz tika piemērota laikmeta prasībām. Kaļķu ielas posmā no Lielās Smilšu (Vaļņu) ielas līdz Lielajai Ķēniņu (tag. Vāgnera) ielai apbūvē pastāvēja

tikai garenfasāžu nami trīs un vairāk stāvu augstumā. Tādējādi gadsimta beigās starpvaļņu teritorija pārvērtās intensīvi apdzīvotā un reprezentablā rajonā.

IV. 6. Kombinētie nami

Līdztekus garenfasādes un zelmiņa pamattipiem konkretizēta vēl viena grupa, kurai piemita abējādas īpašības. To konfigurāciju lielā mērā noteica topogrāfiskā novietne – atrašanās kvartālu stūros. Ja pret svarīgāko maģistrāli bija pavērsts zelminis, tam piešķīra izteiksmīgu siluetu ar bagātīgu volūtu kaskādi, turpretī pret otru ielu vērsta garenfasāde vai nu ieguva klasisku veidolu, vai arī tika atstāta pilnīgi nepretencioza. Piemērs ar abu fasāžu līdzvērtīgu risinājumu atradās Kungu ielā 23 (1663): barokālais zelminis bija vērsts uz Kungu ielas pusi, savukārt Mārstaļu ielas fasāde bija risināta simetriski. Datējums norāda, ka 17. gs. 60. gados Rīgā jau bija aktuāli jaunie klasiskie fasādes uzbūves principi. Ēka Miesnieku ielā 8 (1702, Hinrihs Henike – *Hinrich Henicke, Hänicke*) uzrāda ielai paralēlas klasicizējoša baroka fasādes kvalitātes un vienlaikus pārstāv volūtu zelmiņa tipu. Līdzīga ēka ar volūtu zelmini un pilastriem tajā atradās agrākajā Grēcinieku ielā 21 (1682, Kungu un Grēcinieku ielu stūrī). Raksturīga šī tipa būve ir Jurgena Helmsa (*Jürgen Helms*) nams Grēcinieku ielā 18 (1695).

Nams Mazajā Jaunielā 5 pieskaitāms 17. gs. Rīgas reprezentatīvāko namu pulkam. Iespējams, tam bijuši pilastri abu augšējo stāvu līmenī, kas vēlāk nokalti. Pret Jaunielu bija pavērsts zelminis, kamēr M. Jaunielas garenfasādē atradās grezns portāls. Paralēles saskatāmas ar ēku Mazajā Jaunielā 4, kuras Jaunielas fasāde sastāvēja no desmit logu rindojuma trīs stāvos, savukārt Jaunavu ielas pusē atradās barokāls zelminis. Iepriekš nepētīts baroka laika objekts ir t. s. Borhertha nams Lielajā Monētu ielā 9: Lielās Monētu ielas garenfasādē bija seši logi divos stāvos un antresola stāvs, namu vainagoja augsts jumts un efektīgs zelminis Mazās Monētu ielas pusē. Līdzīga ēka līdz pat 1910. gadam eksistēja Palasta un Jaunielas stūrī (1652). Visām minētajām ēkām kopīgās īpašības un reprezentatīvā ievirze liek domāt par attiecīgā būvtipa izplatību Rīgā ap 1650. gadu, kad zviedru valdīšanas laika ietvaros iezīmējās pirmais celtniecības pacēluma vilnis.

Kombinētajam tipam pieder arī tādi objekti, kur ar nolūku tikušas apvienotas garenfasādes un zelmiņa ēkas pazīmes. To specifika bija šaurākajā garenfasādē iekomponētā zelmiņa asimetriskais novietojums – celtnes plānā ieguva burta „L” formu, bet zelminis tika „nobīdīts” no fasādes centrālās ass uz ēkas stūra pusi. Šajā gadījumā neiet runa par 17. gs. pārbūvētām vecākām ēkām, bet gan patstāvīgu, apkārtējās apbūves neierobežotu baroka apbūvi. Šīs kategorijas namiem šķiet adekvāti piemērot apzīmējumu **garenfasāde ar šķērszelmini** (vācu val. – *Zwerchgiebel*). Daži tipiski piemēri atradās starpvaļņu teritorijas kvartālos starp Vaļņu (Jauno Smilšu), Zirgu, Mazo Smilšu un Mazo Kalēju (Meistaru) ielām. Tie skatāmi fasāžu notinumos un ir datējami ar 17. gs. 90. gadu pirmo pusi. Viens no izcilākajiem namiem Rīgas baroka ēku panorāmā,

kas ietilpināms kombinētajā shēmā, atradās Zirgu ielā 1 (Zirgu un Vaļņu ielu stūrī), bet divas analogiskas ēkas – Zirgu ielā 9/11. Sliksme uz simetriju garenfasādē un portāla akcentējums norāda uz vēlmi iedzīvināt klasisko garu un ordera elementus, no otras puses – mākslinieciskās ieceres galvenais elements bija volūtām greznoti zelmiņi. Šie piemēri rāda ziemeļvācu tradīcijās sakņotu dzīvojamā nama tipu, ko noteica jauninājumu un lokālā konservatīvisma sadursme: speciāli „uzsēdinot” garenfasādes dzegai t. s. „šķērszelmiņus”. Jozefa Furtenbaha (*Joseph Furtenbach*) krājumā „Architectura privata” bija ietverts līdzīgas konfigurācijas birģeru dzīvojamās ēkas paraugs, kas pierāda, ka asimetrisks zelmiņa novietojums fasādē varēja būt gluži apzināta praktisku, konservatīvu un varbūt pat māksliniecisku motīvu diktēta izvēle. 17. gs. pēdējā desmitgadē šis konservatīvais dekoratīvisms Rīgā ieguva citu niansi. Starpvaļņu joslas akmens apbūve atjaunota apmēram vienā laikā ar Lielās ģildes renovāciju, kas tika pabeigta 1692. gadā, un vairāku ēku greznie zelmiņi sasaucās ar Lielās ģildes jauno ietērpu.

Celtņu tipu skaitliskās proporcijas

Vienīgais sistemātiskais izziņas avots par ēku tipu procentuālo attiecību ir 1823. gada fasāžu notinumi, lai gan tajos atspoguļotas arī vairāk kā gadsimta laikā radušās izmaiņas. Pēc notinumiem konstatējamas 87 zelmiņu ēkas, kas lielākoties atradās ugunsgrēku mazāk skartajos rajonos. Garenfasāžu ēku grupā (aptuvenais skaits – ap 200) iekļaujami tie objekti, kuru konfigurācija neuzrāda vēlāko laiku pārbūves, t. i., kuros saglabājušās 17. gs. otrās puses fasādes kompozīcijas, stāvu dalījuma, ēku proporciju principi. Vizuālā atlase papildināta ar arhīvu izrakstos atrodamo informāciju par gruntsgabalu īpašniekiem 17. gs. gaitā.

Pilsētas topogrāfijā pastāvēja zināma sociāla hierarhija, un līdz ar to namu modernizācijas temps bija atšķirīgs. Ugunsgrēks vissmagāk skāra bagātāko pilsoņu apdzīvotos kvartālus, kuros pēc tam tika celti modernākie nami. Tādējādi atsevišķās pilsētas daļās – Rātsnama apkārtnē, Grēcinieku, Audēju, Kungu, Mārstaļu, Peldu ielās, kā arī starpvaļņu rajonā – garenfasādes bija ievērojamā pārsvarā pār zelmiņu ēkām. Tās pilsētas daļas, kuras neizdega, ilgāk saglabāja zelmiņu ēku siluetus, piemēram, Smilšu, Aldaru, Lielā un Mazā Pils ielas, Zirgu (līdz M. Kalēju ielai), Tirgoņu, Jaunavu, daļēji Miesnieku, Kaļķu ielā līdz Kalēju ielai. Tomēr ar laiku arī tur arvien vairāk parādījās dzīvojamās ēkas ar dzegu paralēli ielai. 17. gs. pēdējā desmitgadē izmaiņas notika sevišķi strauji – gadsimtu mijā garenfasādes nami jau guva skaitlisku pārsvaru pār zelmiņu ēkām.

V RĪGAS BŪVJU ARHITEKTONISKĀ APDARE UN DEKORS 17. GS. OTRAJĀ PUSĒ

V. 1. Fasādes strukturējums un virsmas apdare

Patriciāta namu sienas bija strukturētas ar lielā ordera pilastru un citu ordera elementu palīdzību, kas nesa galveno arhitektoniski dekoratīvo slodzi (Reiterna un Dannenšterna nams, Miesnieku iela 8). Ordera elementu trūkums pārējo ēku fasādēs tika kompensēts ar polihromu krāsojumu, pilastru vai citu detaļu imitāciju. Populārs kļuva arī polihroms stūra rustikas, logailu apmaļu un ailstarpu spoguļu krāsojums. Sienas apšuvums ar akmens kvadriem Rīgā bija samērā reta parādība un raksturīga tikai patriciāta namiem; biežāk apmesta fasāde tika kombinēta ar akmens kalumiem. Tālāku izpēti prasa diskutablais jautājums par polihromijas iespējamību uz patriciāta namu dabīgā akmens fasādēm, veicot salīdzinājumu ar līdzīga tipa namu virsmas apdari Holandē un citās Ziemeļeiropas zemēs. Rīgā dabīgā akmens kvadri fasādes apdarē tikuši uzskatīti par pašvērtīgu elementu: Jaunielā 26 fasādes apšuvums sastāv no divām dažādām akmens šķirnēm. Vidusšķiras namnieku dzīvojamo ēku apdarē, tonējot apmetumu, imitēts sārti rozā gliemeždolomīta tonis (Audēju ielā 10, Zirgu ielā 4, Mārstaļu ielā 26 un Jēkaba ielā 3/5). Tipiskas krāsu kombinācijas bija balts–melns un balts–melns–sarkans.

Stūra rustika plaši lietota Rīgas dzīvojamo namu apdarē – tā nezaudēja popularitāti arī 17.–18. gs. mijā. Sebastjāno Serlio (*Sebastiano Serlio*) ieteiktās rustojuma gradācijas no *sodo* (stingrs) līdz *delicato* (maigs, trausls), atrada plašu pielietojumu arī 17. gs. Ziemeļeiropas birģeru mājokļu fasādēs. Rīgā rustikas veida izvēle visbiežāk saistījās ar vienkāršu akmens bloku rindojumu vai to reljefu imitāciju ēkas stūros; gludais un briljanta rusts lietots arī logu un portālu noformējumā.

Dekoratīvie spoguļi ar ornamentālu vai skulpturālu apdari 17. gs. otrās puses Rīgas namu dekoratīvajā apdarē sastopami reti. Šobrīd tādi konstatēti tikai ēkai Mazajā Grēcinieku ielā 3. Ciļņu datējums ir vēlāks nekā ēkas celšanas gads – iespējams, tie radušies 18. gs. pirmajā ceturksnī, izmantojot Daniela Maro (*Daniel Marot*) un Žana Lepotra paraugus. Spoguļu ciļņu hipotētiskais autors ir tēlnieks Valentīns Tūns (*Valentin Thun*), kas veidojis Trikātas baznīcas iekārtu Vidzemē.

V. 2. Zelmiņu dekors

Zelmiņu konfigurācija un dekors variējās ļoti plašā diapazonā – no askētiskiem līdz ļoti grezniem. To klasifikācija pēc tiem var tikt papildināta ar līdzīgu iedalījumu trīs grupās pēc dekoratīvās apdares pamatveidiem: 1) trīsstūrainis zelminis ar vai bez noslēguma frontona; 2) zvanveida zelminis ar vai bez pilastriem vai volūtām; 3) zelminis ar simetriski vairākos stāvos kārtotām volūtām abās slīpnēs.

V. 2. 1. Trīsstūrainie zelmiņi tika veidoti no jauna arī 17. gs. gaitā – kas skaidrojams ar konservatīvo pietāti pret bijušās Hanzas zemēs populārajām

zelmiņu mājām ar dīli. Rīgas namu trīsstūrainie zelmiņi atšķīrās gan pēc augstuma, gan platuma, atkarībā no iemītnieku nodarbošanās un rocības (Kungu iela 16, toreizējā Smilšu (tag. Vaļņu) ielā pretī Pulvertornim). Izplatīts paņēmiens bija „uzsēdināt” jumta korē nelielu dekoratīvu frontonu – pusaploces, atvērtu vai ar ieliektām slīpnēm. Pirmais variants bija pārstāvēts daudzās ēkās – Smilšu 12, M. Grēcinieku 3, L. Pils ielā 20 un 22 u. c. Jumtgales frontoni ar liektām slīpnēm datējami ar 17. un 18. gs. miju: piemēram, L. Monētu ielā 5 (1698). Nams Kungu ielā 16 pārstāvēja 80. gados – 90. gadu sākumā iecienītu paņēmienu: slīpnes apakšējā trešdaļā ieguva lauzumu, ieliecās un noslēdzās ar volūtu. Analogiski zelmiņi bijuši ēkām Zirgu ielā 7/9 un Vaļņu ielā 7 (celtas pēc 1689. g.), Vecpilsētas ielā 12. Slīpņu vidusdaļā bija redzams Rīgas baroka namiem raksturīgs elements – divas savienotas spirāles, kas kopā veidoja dekora figūru burta „S” formā.

V. 2. 2. Zvanveida zelmiņi (*bell-shaped gable*) dominēja Rīgas ielu ainavā 17. gs. pēdējās divās desmitgadēs, lielākoties pilsētas daļā pa labi no Kaļķu ielas. Zvanveida zelmiņi sastādīja visplašāko zelmiņu grupu; šādi paraugi saglabājušies Tirgoņu ielā 10 un Miesnieku ielā 11. Tirgoņu ielā bijis bagātīgi pārstāvēts šādu zelmiņu klāsts, tāpat Jēkaba, M. Pils, M. Jaunavu, Smilšu, Laipu ielā u.c. Holandē šāds zelmiņu paveids attīstījās no vairāklīmeņu volūtu zelmiņiem un t. s. „pudeles kakla” zelmiņiem (*halsgevel, neck gable*), bet Ziemeļeiropā tie izpaudās visdažādākajās lokālajās variācijās. Rīgā pagaidām noskaidroti tikai atsevišķi „pudeles kakla” tipa eksemplāri – Tirgoņu ielā 20, Jēkaba ielā 1, un Šķūņu ielā 2. Lielākā daļa zvanveida zelmiņu Rīgā tika dekorēti samērā atturīgi: dinamiskās silueta līnijas vainagoja nelieli frontoni. Dažkārt zvanveida zelmiņu slīpnes papildināja volūtas (Šķūņu un Laipu ielu stūrī) vai reljefas augļu un ziedpumu vītnes.

V. 2. 3. Otra skaitliski lielākā zelmiņu grupa bija volūtu zelmiņi, kuru izplatībai saknes meklējamas holandsko ietekmju ģeogrāfijā. Atšķirībā no Holandes, Rīgā volūtu zelmiņu daudzstāvu konfigurācija nav pārejas stadija, bet gan nostabilizējies zelmiņa tips, kurš tālāku evolūciju vairs nepiedzīvo. Zvanveida zelmiņi ar garām sānu volūtām, kas Holandē pārstāvēja nākamo attīstības posmu, Rīgā eksistēja paralēli vairākpakāpju volūtu zelmiņiem – to var traktēt reizē kā konservatīvismu un lokālu savdabību. Tradicionālo ietekmju maršrutu Nīderlande–Ziemeļvācija–Austrumbaltija var paplašināt, salīdzināt Rīgas volūtu zelmiņus ar Nirnbergas arhitekta Jakoba Volfa, Vecākā radītajiem greznajiem zelmiņu namu projektiem. Reprezentatīvie volūtu zelmiņi 17. gs. pēdējais ceturksnī, īpaši 90. gados, Rīgā intensīvi būvēti arī jaunceļamās ēkās. Fasāde tika apmesta un tonēta, līdz ar to baroka volūtu zelmiņiem raksturīga lielāka monumentalitāte. Galveno dekoratīvo slodzi nesa zelmiņa siluets.

Zelmiņa kontūru veido vairākos stāvos izvietotas volūtas

Pilsonisku un ekonomisku pieeju demonstrēja ļoti populārie zelmiņi ar samērā nelielām, daudzstāvīgām volūtām, kas bija ļoti dekoratīvas un nepārtrauktā

kaskādē sekoja cita citai visas slīpnes garumā (Mazajā Kalēju iela 20, Mārstaļu iela 22, Grēcinieku iela 32 (1681), Mārstaļu iela 15, 18 un 24 (80. gadu pirmā puse). Vismāras piemērs Mēklenburgā rāda, ka volūtu kaskādes sastopamas kā 70. un 80. gados, tā uz 18. gs. sliekšņa. Rīgā „irdenā silueta” zelmiņi ar mazām daudzstāvu volūtām pastāvēja jau kopš 17. gs. 60. gadiem.

Greznākajos zelmiņos monumentālas, ar akanta ornamentu saudzētas volūtas tika simetriski grupētas divos vai trīs stāvos. Šo paveidu var attiecināt uz 17. gs. pēdējo desmitgadi, kad to popularitāte sasniedza kulmināciju. Kontūrās nolasāma barokāla dinamika un plastiskums. Rīgā neatrast tiešus zelmiņu dekora patapinājumus: raksturīgs pietiekami sarežģīts, tomēr viengabalains siluets, skaidra kompozīcija, klasisko orderu elementu piesaiste un izteiksmīga ornamentika.

Volūtas ar akanta ornamentu 17. gs. pēdējā desmitgadē un 18. gs. pašā sākumā bija Rīgas zelmiņu galvenais dekoratīvais elements. To ģenēze saistāma ar Amsterdamas arhitektūras paraugiem, kā arī Hamburgas vidē adaptētajiem holandiešu zelmiņiem. Akanta volūtu zelmiņi Rīgā tikuši saistīti ar meistaruru Henikes un Bindensū vārdu. Dažkārt tie tika bagātināti ar arhitektonisku dekoru – pilastriem, iegūstot tolaik populāro „Fingbona zelmiņu” aprises. Bija gadījumi, kad volūta nevis plastiski saplūda ar zelmini, bet veidoja asu, it kā „izgrieztu” siluetu: tāds eksemplārs sešām masīvām volūtām rotājis ēkas Mazajā Jaunielā 4 gala fasādi pret rātslaukumu (salīdz. ar Hamburgas *Pelzerstraße* 21 un *Cremon* Nr. 24).

20. gs. 20. gados bija saglabājies barokāls zelminis ar akanta volūtām Mazajā Minsterejas ielā 10. Plūstošās un dinamiskās akanta līnijas, kā arī paša zelmiņa siluets ļauj šo veidojumu attiecināt uz 17. gs. 90. gadu sākumu. Līdzīgi eksemplāri greznoja namus, kas tika uzcelti starpvaļņu teritorijā pēc 1689. g. ugunsgrēka un datējami ar aptuveni 1690.–1692. gadu. Greznākie atradās Zirgu ielā 1 un Zirgu ielā 7/9.

”Fingbona tipa” zelmiņi ar pilastriem

Rīgā eksistēja arī zelmiņi ar arhitektoniska dekora – pilastru – iestarpinājumu. Vecākais zināmais piemērs atradies ēkā Grēcinieku ielā 21 (1682), kam pirmavotu iespējams saskatīt Amsterdamā, Fingbona celtajās ēkās. Šāda veida dekors lietots arī Smilšu un M. Aldaru ielas stūrī, Smilšu ielā 16 un 22, kā arī Jaunielā 28, Mārstaļu ielā 20, Lielajā Monētu ielā 9, Tirgoņu ielā 17, Mārstaļu ielā 20. Šie zudušie piemēri un Miesnieku ielas 8 zelminis ļauj Rīgas kontekstā izvirzīt tipoloģisku grupu, kura nozares literatūrā tiek apzīmēta kā „Fingbona tips”.

V. 3. Portāli

Jau 20. gs. 50. gados Aleksandrs Birzenieks izcēla divas galvenās Rīgas portālu kompozīcijas pamatshēmas – dekoratīvo un tektonisko. Pirmajā ietilpa tādi portāli, kur dekoratīvisms dominēja pār konstruktīvo pusi, tektonisko shēmu

turpretī veidoja klasisko orderu elementi dažādās attiecībās. Par 17. gs. vidus portāliem priekšstatu sniedz daži piemēri.

V. 3. 1. 17. gs. pirmā puse – 1650. g.

Gadsimta vidus portāli demonstrē duālu ievirzi – no vēlās renesanses aizgūtu arhitektonisku dekora sistēmu, kā arī manierisma formām piesātinātas ornamentālas kompozīcijas. Renesanses atspulgu lokam piederēja portāls, kas atradās kādreizējā monētu kaltuves ēkā M. Monētu ielā 16 (1644) (salīdz. ar portāliem Dancigā *Chlebnicka* 29 un *Piwna* 52, arī Zviedrijas portāliem 17. gs. 30.–40. gados). Otrā ievirzi pārstāvēja plastiski bagātākais tālaika portāls Lielajā Monētu ielā 11, savukārt portāls Doma laukumā 11 (1650) atspoguļoja gadsimta pirmajai pusei raksturīgās „bailes no tukšuma” (salīdz. ar portālu Dancigā, *Piwna* 22). Lielākoties 17. gs. pirmās puses portāliem raksturīga dekoratīvistiska ievirze. Tektoniskās daļas tika padarītas par kopējās dekoratīvās ieceres sastāvdaļu, sekojot Serlio idejai par klasisko orderi kā interpretējamu ornamenta „izejmateriālu”.

V. 3. 2. Portāli 17. gs. otrajā pusē

Pavīdot vēlmei ieviest klasisku formu valodu, līdz pat 70. gadiem portālu ornamentikā saglabājās neviendabīga aina, ausskrimstalas variācijām sadzīvojot ar ziedu un augļu ornamentu. Līdzīgi Vācijai, kur akanta ornamenta lietojums sasniedza apogeju 17. gs. pēdējā trešdaļā līdz ar itāļu paraugu pārpublicējumiem, Rīgā tā plašāka izplatība attiecas uz 17. gs. 80. gadiem. 60.–70. gadi bija starpposms, kad vērojama no manierisma aizgūtu un klasisku elementu līdzāspastāvēšana, savukārt 80. un 90. gados portālu arhitektūrā novērojama klasisko orderu dominante to vitrūviskā, ne vairs serliāniskajā tulkojumā. 17. gs. otrā pusē klasicizējošā tendence portālu uzbūvē un ornamentikā bija visaptveroša. Ja 70. gadi bija nosacīti „tukšais periods”, plašāks portālu klāsts zināms no 17. gs. pēdējā ceturkšņa: a) triumfa arkas konfigurācijas portāli; b) „ornamentālie” jeb atektoniskie portāli ar ziedu un augļu dekoru; c) portāli ar virsgaismas logiem; d) tektoniskie jeb konstruktīvie portāli ar skulpturālu dekoru.

Triumfa arkas tipa portāli

Šajā grupā pārstāvēti reprezentatīvākie Rīgas baroka. portāli, kuru paredzētā vieta un funkcija sabiedriskajās vai privātajās celtnēs noteica vajadzību pēc klasiskās triumfa arkas kompozīcijas. Stokholmas ietekmes izpaudās stingrā un pasausā stilā Rīgas nocietinājumu vārtu portālos. No otras puses, parādījās arī dienvidu baroka inspirēti eksemplāri ar bagātīgu skulpturāli ornamentālu apdari un brīvēstāvošām kolonnām – Sv. Pētera baznīcas rietumu fasādes portāli. Ornamentikā parādās akanta attīstītā fāze – dinamiskais, sulīgais lapojums papildināts ar puti, eņģeļu galviņām, putniem u.c. Šāda baroka ornamenta ģenēze saistāma ar Stefano della Bellas (*Stefano della Bella*) paraugiem un Žana Lepotra izkopto ornamenta valodu.

Arī profāno sabiedrisko ēku portālu uzbūvē atspoguļojās vēlme pietuvoties greznākajiem paraugiem, veidojot adaptētas variācijas par triumfa arkas tēmu (Melngalvju nama (1699) un Bāriņu nama (1691) portāli). Portālu grupai ar brīvstāvošām kolonnām var piepulcēt arī dzīvojamo ēku portālus – Mārstaļu ielā 2 un Zirgu ielā 1.

Nozīmīga „triumfa arkas” būvtipa izpausme Rīgā saistāma ar jauno nocietinājumu izveides programmu, kad galvenos vārtus izveidoja no jauna un aprīkoja bagātīgi dekorētiem portāliem. Ērika Dālberga projektētie Karaļa vārtos Citadelē (ap 1670) triumfa arkas kompozīcija bija papildināta ar atikas stāvu, nišām, edikulām, skulpturālu dekoru un heraldiskiem cilņiem. Iespaidīgo Kārļa vārtu (1685–87) arhitektoniskais risinājums tuvs Karaļa vārtiem: abi atsaucas uz Skamoci un Palladio mantojumu, kā arī Vobāna celto nocietinājumu vārtiem, kur saplūda majestātisks un atturīgs klasicisms ar flāmu manierisma ietekmēm. Karaļa un Kārļa vārtiem radniecīgi risinājumi ir Neibrizakas (*Neuf-Brisach*) cietokšņa Belforas vārti (*porte de Belfort*), *De Hampoort* Graves cietoksnī Nīderlandē u.c. piemēri Francijā un Zviedrijā. Dālberga vārtu dekora koncepcijā dažos gadījumos pat atzīmējama tendence pēc lielāka dekora blīvuma nekā franču paraugos. 1692. gadā tika izveidoti Smilšu ravelīna vārti – jaunākie un vienīgie Rīgas nocietinājumu vārti, kuru konfigurācijā redzamas analogijas patriciešu dzīvojamēku portāliem (1694).

Dekoratīvo jeb ornamentālo portālu grupai pieder eksemplāri, kuru veidolā plastisks ornaments pārsvarā pār portāla tektonisko uzbūvi. To attīstības robežas aptver laikposmu no 17. gs. 80. gadu sākuma līdz gadsimta beigām. Portālu paveids ar zemiem, ziedu un augļu vītnēm dekorētiem pilastriem radniecīgs t. s. „renesanses pilastriem”, kuru naturālais augu ornaments aizstāja kanelūras, tai pat laikā iemiesojot seno triumfa vārtu rotāšanas tradīciju savveida pārcēlumu civilajā arhitektūrā. Skaitliski ornamentālo portālu grupa mūsdienās pārstāvēta vislabāk: Tirgoņu ielā 10 (1698), Bīskapa gātē 6 (pēc 1696), Miesnieku ielā 8 (1702), senāk tāds rotājis arī Nīenstedes konventa (*Neustädts Konvent*) ēku Kalēju ielā 36. Domājams, portāli Miesnieku, Tirgoņu un Mūku ielā saistāmi ar vienu tēlniecības darbnīcu, hipotētiski – Johanu Bodemeru vai Hansu Valteru Šmīselu. Radniecīgas pazīmes var novērot Rietumprūsijas portālu mākslā – Toruņā uz 17. un 18. gs sliekšņa un Dancigā (interjeros) – tomēr Rīgas portālu grupa hronoloģiski aizņēma plašāku laika periodu un tā ietvaros praktiski nemainījās. Formāli „dekoratīvo portālu” grupai pieder arī eksemplāri bez ornamentācijas uz pilastriem, bet ar antablementa daļā koncentrētu dekoru (portāls no Rīdzenes ielas (tag. Trokšņu ielā)). Vēl šajā grupā iederas vairāki **portāli ar virslogiem**, kas bija plaši sastopami Rīgas birģeru namos. Izņemot Tirgoņu ielu 10, analogs risinājums bijis Smilšu ielā 26(?) un Jaunielā 14. Vecrīgas fasāžu notinumos atrodami vēl citi: Smilšu ielā 24, Peldu ielā 26/28, Zirgu ielā 9/11, Tirgoņu ielā 6 un 14, Mazās Smilšu un Mazās Zirgu ielas stūrī, vairākām ēkām Mazās Smilšu un Lielās Smilšu ielas savienojuma rajonā,

Palasta ielā 8, M. Pils ielā 3 un 5, Pils ielā 18, Grēcinieku ielā 32 u. c. Viens no greznākajiem paraugiem saglabājies Jurgena Helmsa (tagad Mencendorfa) nama iekšpagalmā Grēcinieku ielā 18 (1695). Vienīgais portāls, kas šodien dod priekšstatu par pārejas posma portālu mākslu starp manierisma tradīciju un klasicizējošu baroku ir birģermeistara Melhiora fon Dreilinga (*Melchior von Dreiling*) nama portāls Mazajā Jaunielā 5 (pirms 1661). Formālā valoda uzrāda analogijas Stokholmas portālu plastikai ap 1640.–50. gadu, kompozicionālā uzbūve – Filibēra Delorma (*Philibert de L'Orme*) un Serlio paraugiem.

Pie ornamentālo portālu grupas pieder daudzi atvasinājumi, kur dekoratīvās arkas forma parādās reducētā variantā. Tādi piemēri sastopami arī noliktavu ieeju apdarē. Portālu vainagojumā mēdza parādīties eksotiski dzīvnieki, augu un ziedu ornaments, simboliski pārpilnības rāgi, vienlaikus kalpojot par īpašuma zīmēm un adresi (Kamieļa un Ziloņa noliktavas).

80.–90. gados ļoti populāri bija **arhitektoniski – skulpturāli portāli**. Tiem raksturīga tektoniska kompozīcija, kuras pamatā izmantoti klasisko orderu elementi: pilastrī balstīja antablementu ar ornamentālu un skulpturālu dekoru dažādās variācijās. Ļoti iecienīti bija atvērtie sandriki ar taisnām vai liektām slīpnēm (Dannenšterna nama portāli, Mārstaļu iela 26). Ir piemēri, kuros gūst pārsvaru tīra tektonika (Jaunielā 26. 17. gs. 90. gadi, Smilšu ielā 18/20, Kaļķu ielā 12 un 14 (tagad Kaļķu 20). Klasiskās formās bija darināts Lielās Ģildes renovētās fasādes portāls (1692): ar doriskā ordera pilastrīem un skulpturālu kompozīciju noslēgumā. 17. gs. otrās puses Rīgas portālu grupai, ko nosacīti var dēvēt par „tektonisko”, tuvas analogijas var saskatīt tālaika Hamburgas bagāto birģeru dzīvojamo namu portālos – īpaši arhitektonisko elementu proporcionālajās attiecībās.

V. 4. Logu dekors

17. gs. otrā pusē Rīgā mainījās ne tikai dzīvojamo un sabiedrisko ēku fasādes kompozīcijas princips, bet arī logu daudzums un forma: tā paplašinājās, tuvojoties kvadrātiskai. Antresola stāva logiem nereti bija izteikti horizontāls vērsums. Baroka periodā Rīgas arhitektūrā ienāca arī apaļi vai ovāli *oculus* tipa lodziņi namu zelmiņu augšdaļā. Ļoti populāras kļuva klasiskas logu apmales ar *ausīm* – akmenī un apmetumā veidotas, kā arī krāsotas (Grēcinieku ielā 18, Jāņa ielā 16). Izstrādātas *ausu* apmales saglabājušās tikai Dannenšterna nama logiem, savukārt ēkai Mazajā Grēcinieku ielā 3 bija kvadrātiski logi ar *ausu* apmalēm un slēgakmeņiem briljanta rusta formā. Šis ir vienīgais zināmais piemērs Rīgā, kur izmantoti baroka logu uzbūvei raksturīgie „pārkares slēgakmeņi” (*dropped keystone* – angļu val.). Logu sandriki izmantoti samērā reti (Mihaela fon Štrokirha pils). Baroka perioda namiem bija raksturīga logu apdare ar rusta blokiem, (Jaunielā 26). Ierindas namu apdarē izmantoja apmetumu, tajā ievilkot logu ietvara rustiku, bet ailām piešķirot plastiskas, profilētas apmales (Zirgu iela 4). Baznīcu arhitektūrā logu izveidē valdīja retrospektīvas tendences: tika

lietotas lēzenas smailarkas (*Flach, gedrückt Spitzbogen*) ar vēlās gotikas māsverku (Sv. Pētera baznīcas rietumu fasādes portālu projekts).

V. 5. Dzegas un tās rotājošie elementi

Baroka periodā dzega uzlūkojama ne tikai kā funkcionāls arhitektonisks elements – tā kalpoja arī kā dekoratīvs akcents un sienas plaknes vizuāls nobeigums. Rīgas patriciāta namu dzegu dažkārt balstīja nelielu konsoļu virknes (Dannenšterna nams, Jauniela 26). 17. gs. otrā pusē Rīgā praktiski visām dzīvojamām ēkām ar garu ielas fronti dzegas bija bagātīgi profilētas, spēcīgi izvirzītas un masīvas. Konsoles dzegas abos galos bija ļoti izplatīts fasādes apdares elements, kas kopīgs gan dižciltīgo, gan pārējo pilsoņu namiem un ir Rīgas baroka ēku veidolam raksturīga individuāla nianse.

VI RĪGAS 17. GS. OTRĀS PUSES ARHITEKTŪRA IETEKMJU MARŠRUTU UN ANALOĢIJU KONTEKSTĀ

Rīgas baroka arhitektūra ietekmju ziņā raksturojama kā internacionāla, taču noteicošie strāvājumi vairs nav saistāmi tikai ar Ziemeļvācijas vai Rietumprūsijas reģioniem. Šajā kopainā izceļami vairāki svarīgākie orientieri.

Rietumprūsija

17. gs. pirmajā pusē Danciga un citas Prūsijas pilsētas lielā mērā saglabāja savu ietekmi Austrumbaltijas reģionā. Turpretī gadsimta pēdējā ceturksnī, kamēr tā izjuta politisko, ekonomisko un kultūras dzīves krīzi, Rīga piedzīvoja savu straujāko augšupeju. Dancigas ietekmes mazinājās vai bija inerciālas: tur trūka izpratnes par vitrūviskā arhitektūras būtību, kuras iedīgļi noslāpa retrospekcijā un klasisko elementu ārpuskonteksta lietojumā. Turpretī Rīgā palladisma celtnes radās. To fasāžu koncepcija, proporcijas un dekoratīvā programma liecina par Ziemeļeiropas 17. gs. klasicisma ideju patiesu izpratni un meistarīgu interpretāciju.

Ziemeļnīderlande bija viens no būtiskākajiem Rīgas 17. gs. otrās puses arhitektūras sasniegumu avotiem. Jakoba van Kampena aizsāktais virziens bija oriģināla, sintētiska sistēma, kuras uzdevums – paust augstākās estētiskās vērtības arhitektūrā. Tomēr 17. gs. klasicisma paveids, kas attīstījās Rīgā, nebija van Kampena *skarbā stila* kopija. Rīgā tika adaptēta holandiešu klasicisma izsmalcinātākā – brāļu Fingbonsu un Pītera Posta – versija, ko atšķīra lielāks dekoratīvo elementu blīvums un atturīga elegance. Šīs ietekmes nostiprinājās, izmantojot arhitektu publicētos krājumus un dabā redzot realizētās ēkas Amsterdamā, Leidenē u.c. Būvmeistara Bindenšū hipotētiskā uzturēšanos Holandē 17. gs. 60. gados varēja būt noteicoša Rīgas palladisma arhitektūras formācijā.

Stokholma, Rēvele, Narva un Pērnavā

17. gs. otrajā pusē Stokholma bija vadošais centrs, kas diktēja reģiona politisko un ekonomisko scenāriju, atstājot iespaidu arī uz provinču pilsētu būvkultūru. Zviedrijas laikmetīgo arhitektūru iespaidoja franču un itāļu paraugi, kā arī

Leidenes universitātes iniciētie klasiskie strāvojumi. Definējot Rīgas arhitektūras tendences 17. gs. beigās, uz to nevar attiecināt identisku ietekmju sajaukumu, kurš valdīja Stokholmā; zviedriskais aristokrātijas stils veidoja tikai vienu daļu no Rīgas baroka arhitektūras kopainas. „Zviedru tipa” pilis ar mansardu vai palaco tipa celtnes sev būvēja Rīgā rezidējošie zviedru varas pārstāvji, importējot Stokholmas būvtipu, savukārt vietējie patricieši bija vairāk orientēti uz Ziemeļvācijas un Nīderlandes paraugiem. Tāpēc nevar piekrist uzskatam, ka klasiskās ietekmes, caur Ziemeļvācijas pilsētām aizceļojot uz Zviedriju, *no turienes* izplatījās Zviedrijas kontrolētajās teritorijās. Patiesā ietekmju ceļu aina bija daudz sarežģītāka.

Svarīgi salīdzināt Rīgas palladismu ar citām Austrumbaltijas pilsētām – piemēram, Rēveli un Narvu. 80. un 90. gados klasiskie strāvojumi Rīgā jau nostiprinājušies, tomēr atklāts paliek jautājums, kurš brīdis uzskatāms par pagrieziena punktu šajā virzienā. Igaunijā pirmie ordera arhitektūrai atbilstošie pilsētnieku mitekļi radās 1660. gados, pārņemot jaunus paraugus no Stokholmas. Ja Rēvelei tipisks zviedru modeļa klasicisms (Aksela fon Rozena (*Axel von Rosen*) nams), Rīgā jūtama lielāka pieķeršanās flāmiski holandskam traktējumam un dekora lietojumam. Rēvelē klasicisma idejas maz ietekmēja vidusmēra apbūves raksturu. Rīgā klasicizējošā baroka stilistikai atbilstoši patriciešu mitekļi parādījās vēlāk, taču pārmaiņas daudz plašākā mērogā skāra arī pārējo dzīvojamo namu arhitektūru kopumā. Rēveles fasāžu notinumos neparādās arī volūtu zelmiņi – tātad šeit var saskatīt vienu no Rīgas baroka specifiskajām pazīmēm ģeogrāfiski tuvākās kultūras telpas ietvaros. Rīgai 17. gs. otrajā pusē raksturīga izteiktāka garenfasāžu ēku tipa dominante, nekā Rēvelē. Narvā turpretī sastopamas gan Rīgai tuvas klasiskā ordera interpretācijas, gan izteikti arhaizējošas parādības. Kopēja iezīme bija greznu portālu kombinēšanu ar palladisma fasādēm.

Šlēsviga–Holšteina

Ietekmju sakarā svarīgs viens no lielākajiem palladisma arhitektūras centriem Vācijas ziemeļdaļā – Hamburga, kas 17. gs. otrā pusē pat salīdzināta ar Amsterdamu, uzsverot, ka tā bijusi „lielākā mērā holandiešu, nekā vidusvācu pilsēta”. Hamburgas būvmeistaru darbības kontekstā Rīgas paraugiem var atrast zināmas paralēles Johana Jakoba Erasmusa (*Erasmus*) veikumā. Hamburgas vide rosināja arī barokāli greznu akcentu lietojumu klasiski atturīgajās fasādēs: volūtu zelmiņus ar bagātīgu akanta ornamentu, pilastriem un festoniem, tektoniskas uzbūves portālus ar pilastriem vai kolonām un bagātīgu skulpturālo apdari. Ievērojamākie Rīgas baroka meistari - Hinrihs Henike, Johans Georgs Herolts, Johans Bodemers, Hanss Valters Šmīselis (*Hans Walter Schmiessel*) - piederēja amata brālībai Hamburgā. Lai gan jautājums par Ruperta Bindenšū gaitām pirms ierašanās Rīgā joprojām ir sarežģīts, viņa rokrakstā iespējams meklēt un atrast norādes uz Amsterdamu un Hamburgu – divām galvenajām tālaika klasisko strāvojumu metropolēm Ziemeļeiropā.

Būtisku vietu holandisko ietekmju izplatīšanā ieņēma **Brandenburga–Prūsija**, kas veicināja jaunā arhitektūras virziena izplatību tālāk uz Ziemeļaustrumiem (piemēram, Kornelīss Rikvārts (*Cornelis Ryckwaert*), kura darbos jūtama Pītera Posta ietekme).

Dienvidvācija

Šodien ir iespēja vismaz daļēji papildināt Vīpera izvirzīto tēzi par Dienvidvācijas reģionu mākslas ietekmju nozīmes pārvērtēšanu Rīgas baroka arhitektūras mantojumā. Dienvidvācijas reģionos sakarības atrodamas Elzasā (Strāsburga), Bavārijā (Nirnberga), Švābijas pilsētās. Savukārt, sakšu arhitekta Volfa Kaspara fon Klengela projektētā Drēzdenes rezidences pils torņa koncepcijā tiek saskatīts pirmparaugs Pētera Markvarta torņu būvēm Hamburgā, kas vēlāk ietekmēja Rīgas Sv. Pētera baznīcas torņa meta izveidi.

Rīga kā ietekmju avots

Rīgai 17. gs. beigās nav piedēvējama tikai iespaidu uztvērējas uz atkārtotājas, bet arī paraugu devējas loma. Tuvākajā ģeogrāfiskajā areālā pastāvēja vairāki Rīgas arhitektu un tēlnieku darbnīcu ietekmes virzieni: Rīgas patrimoniālapgabals, Vidzeme, atsevišķas izpausmes Kurzemes hercogistes teritorijā, kā arī Pērnavā un Narvā.

SECINĀJUMI

1) 17. gs. otrajā pusē Rīgas fortifikāciju sistēmas modernizācija pēc zviedru fortifikatoru adaptētiem holandiešu un franču cietokšņu izveides principiem ļāva realizēt virkni pilsētībūvnieciski nozīmīgu pasākumu: ielu tīklā veica taisnojumus un caurlauzumus, pielāgojot kopējai regulārajai shēmai un mainot akcentus galveno maģistrāļu izkārtojumā. Svarīga bija pilsētas paplašināšanās uz starpvaļņu zonas rēķina.

2) Rīgas baroka dzīvojamo namu tipu pētījumu rezultāti (balstoties uz 1823. g. fasāžu notinumiem) uzrāda 87 zelmiņu ēkas un vairāk nekā 200 garenfasāžu ēkas. Izcilākajās celtnēs pārstāvētā holandiešu klasicisma interpretācija Rīgā ir specifiska un individuāli traktēta – tā parāda virziena ietvaros pastāvošās reģionālās atšķirības. Pārējā apbūvē svarīga fasādes mākslinieciskās kompozīcijas tuvināšanās klasiskiem paraugiem.

3) Laikabiedru apraksti atspēko priekšstatu par baroka Rīgas atturīgo veidolu – tie vēstī par iedzīvotāju bagātību un greznajiem namiem. Dzīvojamo namu arhitektoniskajā dekorā gadsimta otrā pusē konstatējams barokālas formas un dinamiskas kontūras, augu ornamenti un skulpturāls dekors. Greznība ēku ārējā apdarē vērojama gan patriciāta namos, gan pārējā apbūvē, kur galvenais dekoratīvais akcents koncentrējās portālā vai zelminī. Zināms vides konservatīvisms sadzīvoja ar tieksmi pēc jauninājumiem, funkcionalitāte – ar dekora izšķērdību, augsta līmeņa mākslinieciskais izpildījums – ar lokāli amatnieciskām parādībām. Promocijas darbā izstrādāta zelmiņu klasifikācija pēc tipoloģiskās piederības un stilistikas.

4) Rīgas arhitektūrā 17. gs. otrajā pusē iezīmējās ietekmju avotu pārorientācija: jauni paraugi tika atrasti Amsterdamā, Leidenē un Hamburgā, tai pat laikā atsevišķi dienvidvācu garam atbilstoši uzplaiksnījumi uzrāda saikni ar italizējošu arhitektūras tradīciju, kas ir jūtāmāka, salīdzinājumā ar citām Zviedrijas sastāvā esošām Austrumbaltijas pilsētām. Spēcīgākas arī baroka dekoratīvātes izpausmes. Tādējādi Rīgā sastapās baroka italizējošā un ziemeļnieciskā versija: uzņemot dažādās ārējās ietekmes, adaptējot tās uz lokālo tradīciju bāzes, kā arī ieviešot jaunus risinājumus, Rīga 17. gs. otrajā pusē ieguva tai raksturīgos baroka arhitektūras vaibstus, siluetu un formu valodu.

DISERTĀCIJAS APROBĀCIJA

PUBLIKĀCIJAS PAR DISERTĀCIJAS TĒMU

Raksti

1. Holandiešu klasicisma arhitektūras spilgtākie piemēri Rīgā: Reiterna nams // Mākslas Vēsture un Teorija. – 2007. – Nr. 8. – 5.–14. lpp.
2. Reiterna nama fasādes dekoratīvā plastika un daži aspekti stilistisko analogiju meklējumos // Refleksijas: Rīgas Latvijas un pasaules kultūras aspekti. – I krāj.: Latvijas Mākslas akadēmijas doktorantūras studiju zinātniskā konference “Pirms franču pavasara” / Sast. Ojārs Spārītis. – Rīga: Nacionālais apgāds, 2008. – 77.–86. lpp.
3. Holandiešu klasicisma spilgtākie piemēri Rīgā: Dannenšterna nams // Mākslas Vēsture un Teorija. – 2008. – Nr. 10. – 5.–16. lpp.
4. Sv. Pētera baznīcas tornis un fasāde – jauna dekoratīva paradigma Rīgas 17. gs. otrās puses sakrālajā arhitektūrā // Sakrālā arhitektūra un māksla: Mantojums un interpretācijas. Rakstu krājums / Sast. Kristīne Ogle. – Rīga: Neputns, 2008. – 47.–58. lpp.
5. Pārdomas par Rīgas būvvēsturi 16.–17. gadsimtā: Rutgera Nīderhofa sarakste ar karaļa tiesu Stokholmā // Mākslas Vēsture un Teorija. – 2008. – Nr. 11. – 62.–69. lpp.
6. Rīgas 17. gs. otrās puses fortifikācijas un pilsētas telpiskās struktūras mijiedarbība // Telpas un laika aspekti arhitektūrā, mākslā, kultūrā. – II krāj.: Latvijas Mākslas akadēmijas doktorantūras studiju zinātniskā konference “Laiks un telpa mākslā” / Sast. Ojārs Spārītis. – Rīga: Nacionālais apgāds, 2009. – 11.–20. lpp.
7. Sociālais zonējums un pasūtījums Rīgas arhitektūrā 17. gs. pēdējā ceturksnī // Socioloģiskie aspekti mākslas zinātnē: Latvijas Mākslas akadēmijas Doktorantūras nodaļas zinātnisko rakstu krājums Nr. 3 / Sast. Ojārs Spārītis. – Rīga: Latvijas Mākslas akadēmija, 2009. – 14.– 25. lpp. (www.lma.lv/downloads/Doktora_krajums_2.pdf).

Tēzes

1. Sv. Pētera baznīcas tornis un fasāde – jauna dekoratīva paradigma Rīgas 17. gs. otrās puses sakrālajā arhitektūrā // Sakrālā arhitektūra un māksla: Mantojums un interpretācijas. XIV Borisa Vīpera piemiņas lasījumi Rīgā 2006. gada 26. oktobrī. Referātu tēzes. – 4.–5. lpp.
2. Rīgas fortifikācijas kā arhitektūras ainavas ietvars periodā no 1621. līdz 1700. gadam // Ainava. Telpa. Motīvi: Daba Latvijas mākslā un arhitektūrā. 16. Borisa Vīpera piemiņas lasījumi Rīgā 2008. gada 30. oktobrī. Referātu tēzes. – 4.–5. lpp.
3. Inovācijas Rīgas plānojumā 17. gs. II pusē = Innovation in the Riga's Plan in

the 2nd Half of the 17th Century // Identitāte un attīstība: Rīgas Tehniskās universitātes Arhitektūras un pilsētplānošanas fakultātes zinātniskā konference 2009. gada 13.–14. oktobrī. Kopsavilkumi. – 8. lpp.

4. The Concepts of International and Vernacular Studies of Riga's Architecture in the Second Half of the 17th Century: A Case of Defensive Buildings // The Geographies of Art History in the Baltic Region. International Conference. Estonian Academy of Arts, Tallinn, 27–28 November 2009.

REFERĀTI KONFERENCĒS

1. 2006 Sv. Pētera baznīcas tornis un fasāde – jauna dekoratīva paradigma Rīgas 17. gs. otrās puses sakrālajā arhitektūrā // Sakrālā arhitektūra un māksla: Mantojums un interpretācijas. XIV Borisa Vīpera piemiņas lasījumi Rīgā 2006. gada 26. oktobrī.
2. 2007 Reitera nama fasādes dekoratīvā plastika un daži aspekti stilistisko analogiju meklējumos // Pirms franču pavasara: Latvijas Mākslas akadēmijas doktorantūras zinātniskā konference 2007. gada 9. martā.
3. 2008 Rīgas nocietinājumu sistēmas renovācija 17. gs. otrajā pusē un ar to saistītās pilsētbūvniecisko struktūru izmaiņas // Laiks un telpa mākslā: Latvijas Mākslas akadēmijas doktorantūras zinātniskā konference 2008. gada 20. martā.
4. 2008 The Influence of Dutch Classicism on 17th Century Latvian Architecture // Dutch-Baltic Relations in Historical Perspective: Symposium in Riga, 23–25 April 2008.
5. 2008 Rīgas fortifikācijas kā arhitektūras ainavas ietvars periodā no 1621. līdz 1700. gadam // Ainava. Telpa. Motīvi: Daba Latvijas mākslā un arhitektūrā. 16. Borisa Vīpera piemiņas lasījumi Rīgā 2008. gada 30. oktobrī.
6. 2009 Sociālais zonējums un pasūtījums Rīgas arhitektūrā 17. gs. pēdējā ceturksnī // Latvijas Mākslas akadēmijas doktorantūras zinātniskā konference 2009. gada 19. martā.
7. 2009 The Fortification System of Riga up to the End of the 17th Century // Angriff und Verteidigung – die Stadtbefestigung: 4. Internationaler Kongress Backsteinbaukunst. 3.–4. September 2009 St. Georgen in Wismar.
8. 2009 Inovācijas Rīgas plānojumā 17. gs. otrajā pusē // Identitāte un attīstība: Rīgas Tehniskās universitātes Arhitektūras un pilsētplānošanas fakultātes zinātniskā konference 2009. gada 13.–14. oktobrī.

9. 2009 The Concepts of International and Vernacular Studies of Riga's Architecture in the Second Half of the 17th Century: A Case of Defensive Buildings // The Geographies of Art History in the Baltic Region. International Conference. Estonian Academy of Arts, Tallinn, 27–28 November 2009.

**Institute of Art History of the Latvian Academy of
Art**

Anna Ancāne

**ARCHITECTURE AND URBAN PLANNING OF
RIGA IN THE 2ND HALF OF THE 17TH CENTURY**

Summary of doctoral dissertation

**Scientific supervisor
Dr. art. Elita Grosmane**

Riga 2010

INTRODUCTION

1. Topicality of the subject

17th century is an important period in Latvia's history of architecture, marking dynamic changes in both urban planning and architecture. This historical period typified by artistic phenomena on the verge of two epochs still provides little examined themes and unanswered questions. The topicality of the subject and the main tasks of the doctoral thesis are conditioned by the need for a deeper analysis, revealing Riga's urban planning and tendencies of architectural development in a unified context. Analysis of materials allowed formulating answers to the questions dealing with the processes and changes in urban planning, development of street network, and typology of dwelling houses as well as the architectural finish of buildings.

2. The aim and tasks of the work

The aim of the work was to create a versatile historical interpretation of Riga's architectural scene in the 2nd half of the 17th century, based on detailed research of all available materials;

Tasks of the work:

- 1) to characterise innovations in Riga's urban planning of the 2nd half of the 17th century, to elucidate the developmental logic of street network and view each particular object in relation to other objects;
- 2) to define the typology of dwelling houses and interpret some most important buildings. To clarify what kind of buildings formed the background for some most outstanding artefacts;
- 3) to describe the architectural finish and décor of dwelling houses;
- 4) to determine the specificity of Riga's Baroque architecture in the context of Eastern Baltic and other countries, tracing the possible stylistic tendencies and leading trends.

3. Methods of research

Pluralist or complex method has been used in the promotion work. Empirical study of materials was followed by their interpretation, using the method of historical and stylistic research, including formal analysis, typological method, iconography of particular decorative motifs and subsequent semantics. Indication of the commissioner, the meaning of political power and social conditions involved also some aspects of the sociological method.

4. The research object and materials

The object of research is the development of the layout, buildings and visual image of the town in the 2nd half of the 17th century, so objects *in situ* have been studied as far as possible. The number of Riga's buildings dated by the 2nd half of the 17th century is quite large, so both the most significant monuments (Reutern's House, Dannenstern's House, St. Peter's Church tower and west-side façade) and typological groups of objects (buildings at 8 Miesnieku Street, 26

Jauniela, 21 Lielā Pils Street, 26 Mārstaļu Street, 18 Grēcinieku Street, 4 Zirgu Street, 5 Mazā Jauniela, 4 Krāmu Street, etc.) were studied in depth.

As one often has to deal with the visual testimonies of lost objects, to an extent this is a “virtual reconstruction” of Baroque Riga’s architectural landscape.

5. Sources

Documents from the Latvian State Archive, Riga City Construction Board Archive of the City Council Department of Development (RPBA), Krigsarkivet (KrA) and Riksarkivet (RA) in Stockholm have been used in the PhD thesis. Unpublished researches, descriptions, photographs and documentation from the Heritage Documentation Centre of State Inspection for Heritage Protection (VKPAI PDC) and Riga State Inspection for Heritage Protection Archive (RKPAI), Latvian National History Museum (LNVM), “Architectural investigation group” (AIG), Institute of Latvian History at the University of Latvia (LU LVI), Department of Rare Books and Manuscripts of Latvian National Library, Baltic Central Library (BCB) and Riga Museum of History and Navigation have also been used.

Eyewitness’ testimonies and surveys of the 19th century

Descriptions written by travellers were important in the study of the subject. They tend to be laconic but are helpful to create an idea of Riga during the period in question. An important source of the 2nd half of the 18th century is the collection of drawings and descriptions *Sammlung verschiedner Liefländischer Monumente...* by Johann Christoph Brotze. It contains materials on many lost monuments of Riga’s architecture. Also significant documentary and visual information is found in the surveys of Old Riga’s facades from 1823, not systematically analysed so far and not much used in art-historical research.

6. Special literature

Interest in the ancient monuments of Riga increased with Baltic German researchers’ works in the late 19th – early 20th century. The first descriptions, guidebooks and publications on the most prominent monuments of Riga’s art and architecture emerged (Carl Lövis of Menar, Constantin Mettig, Wilhelm Bockslaff, and Wilhelm Neumann). Monument Board (1923–1940) especially promoted activities in this field, carrying out systematic exploration and documentation of monuments. The book *Baroque Art in Latvia* by art historian Boriss Vipers and publications by Paul Campe were particularly important in the context of researching Baroque Riga. Post-war studies were influenced by the official ideology but significant works emerged in the 1950s – 1960s as well – on the general urban development (Jānis Straubergs), synthesis of architecture and decorative elements (Aleksandrs Birzenieks), manifestations of different styles (Jurijs Vasiļjevs), researches of construction histories of particular objects (Roberts Malvess, Rūdolfs Širants, etc.). In the 1970s innovative publications appeared on the types of Old Riga’s dwelling houses in 16th – 17th century and Riga’s structure of architecture and urban planning during the Baroque period

(Rita Zandberga), in the 1980s – the monograph by Gunārs Zirnis on St. Peter's Church. In the Soviet time such architects as Edgars Pučiņš, Jānis Krastiņš etc. have taken up the architecture of Riga in the 17th century. During the last decades several publications appeared on this subject (Ojārs Spārītis, Jānis Krastiņš); in-depth analyses of Riga's plan and fortification system were carried out (Ieva Ose, Margarita Barzdeviča). The latest editions have paid attention also to the planning development of Riga's suburbs (Irēna Bākule, Arnis Siksna). The most thorough researches of interaction in the fields of art and urban planning between the 17th century Baltic countries and Sweden were initially done by Sten Karling but in our days – by Nils Ahlberg. Dutch art historian Konrad A Ottenheim and German architect Hans-Günther Griep have also dealt with the phenomena of Riga's late 17th century architecture in the European context. Still no systematic survey exists so far. The architectural history of Riga in the 2nd half of the 17th century, based on the research of all available materials, had not been written yet.

7. The structure of the PhD thesis

Results of research are related in the text of doctoral dissertation consisting of an introduction, six main chapters, conclusion and appendix with 416 images. The first chapter includes the historical overview of Riga's architecture up to the 2nd half of the 17th century; this is necessary to understand better the regularities of architectural processes in the next period. The second chapter deals with the urban planning of Riga in the 17th century, including the structure, fortifications, street network description as well as the analysis of plans and panoramas of Riga of the time. The third chapter focuses on the innovations in the architecture of public buildings, but the fourth chapter – on typological issues of dwelling houses and innovations in their construction. The fifth chapter reveals the characterisation of architectonic finish and décor of Riga's buildings, but the sixth chapter analyses the architecture of Riga in the context of foreign influence routes and analogies. The PhD thesis is completed by conclusions.

I. INSIGHT INTO RIGA'S ARCHITECTURAL HISTORY UP TO THE 2ND HALF OF THE 17TH CENTURY

I. 1. Urban development of medieval Riga

The structure of Riga's medieval layout took shape over a long period of time since the late 12th century. The stabilisation of street network happened in several phases, as the initial core formed and the town's territory gradually expanded north-westwards and south-eastwards. The basis of street network has remained unchanged since the 13th century. Kaļķu Street and the perpendicular Šķūņu-Skārņu Street emerged as the axes of the structure. Street network acquired a regular, semi-circular shape between the present Zirgu, Rozena, Kungu and Grēcinieku Streets, marking the routes towards the main dominants of urban space. Riga's plan took shape according to similar principles as in other

Hanseatic towns, but here it developed after a peculiar, individual pattern conditioned by topographical, political, social, economic and religious factors. The interaction of all these elements created the early Riga, the basis for evolution during the next centuries.

I.2. Types of Riga's medieval dwelling houses

In 1293 the first building regulations of the town were passed, requiring building all constructions of fireproof materials. Regulations also set the maximum of dwelling house height and width as well as established the perimetric building practice. From the 13th to the 15th century, local modifications of the town's dwelling houses were largely related to the forms of gables. The dominant type of building with a vestibule (*diele*) rapidly spread from Lübeck to the coastal regions of the Baltic Sea, including Riga.

I.3. Changes in Riga's buildings in the 16th century

This period was particularly adverse to cultural and artistic developments in Livonia as post-Reformation turmoil and war hindered the growth. The number of inhabitants increased significantly in Riga; as a result, all construction limits were exhausted by 1500. Since the building of ramparts had started in the mid-century, the old defensive wall lost its significance and was built over from both sides. A quite wide zone emerged between the ramparts and the wall where new streets were created. In the last quarter of the 16th century the town received fresh impulses regarding construction forms and types of buildings. Dutch trade expansion was an important factor in the exchange of cultural inventions: master builder Joris Joriszen Frese brought the traits of late Renaissance architecture to Riga. Side-gabled solutions started to increase in the architecture of dwelling houses, their volumes got bigger and the spatial structure – more complex.

I.4. Innovations in Riga's architecture of the 1st half of the 17th century

Construction of secular buildings came to the foreground on the threshold of the 17th century. Stylistic traits of the new epoch were manifested in both church spires and silhouettes of public buildings. Changes in the street network were related to the plan of improving Riga's fortification system initiated by the Swedish government: as the main gate was transferred to the Sand Ravelin (1639), the street network became more regular, making Kaļķu Street the main avenue leading from the town gate to the Town Square. During the Swedish times the role of the town patricians increased and, consequently, construction activity of their houses was on the rise. While the main public buildings were rebuilt and renovated, Swedish office buildings were built anew according to samples approved in Stockholm.

New principles of dwelling house layout in the 1st half of the 17th century.

As the number of wealthy citizens increased, building plots expanded and the adaptation of novel architectural trends became more dynamic. 1st half of the 17th century can be described as the period of transition in the development of Riga's architecture – side-gabled buildings spread but did not become dominant

yet. New-type buildings created a different urban landscape in comparison with the previous period, and stood out by the asymmetrical layout of premises.

II. URBAN PLANNING IN RIGA IN THE 2ND HALF OF THE 17TH CENTURY

In this period influences of new, significant samples emerge in Riga's architecture, shaping its polyphonic nature of the late 17th century. Improvements were carried out within particular districts, emphasising important buildings as "focal points" as well as stressing the axial elements in the existing street network. Updating Riga's fortifications created preconditions for a number of major moves in urban planning, endowing Riga with the traits of Baroque town-fortress. A novel phenomenon was a further expansion of territory, taking over the space between ramparts.

II. 1. Plans and panoramas of Riga and changes in street network

Views and panoramas created by eyewitnesses is an important source, studying the specificity of Riga's buildings; the most important are the bird's-eye view of Riga and its suburbs by Carl Magnus Stuart from about 1700 and the panorama of Riga by Jeremias Wolff from 1720.

The regular layout of fortifications required also "inner" alterations and changed the routes and directions of several streets. The main planned enterprises were: a) shifts of functional accents of the streets, centralising the direction of the main avenue; b) straightening of streets; c) breakthroughs of streets that violated the closed medieval structure of the plan and gave the "open" streets more important function in comparison with the previous period of urban planning. The main streets at that time were Kaļķu – Šāļu Streets, Audēju – Grēcinieku – Mārstaļu Streets and Jēkaba – Tirgoņu – Kungu Streets, running perpendicular to the above-mentioned ones. The strategic meaning of Šķūņu – Skārņu Street line diminished. Over the next 100 years Kaļķu, Grēcinieku, Kungu and Mārstaļu Streets were established as the widest avenues in this part of the town. As a result of functional changes, the main arteries and spatial landmarks of urban structure were formed, still evident in the early 20th century until the spatial links between the inner town and Daugava Riverbank had remained in place. In the town's oldest core the ancient boundaries of quarters with concentric streets were preserved.

II. 2. Innovations in Riga's fortification system and related changes in the structure of urban planning

2.1. Insight into the innovations of fortifications in the 17th century Europe

In the 17th century two most wide-spread fortification systems were in use: in the 1st half of the century the Old Dutch style prevailed with land fortifications and a complex system of water ditches, then the French system developed in the 2nd half of the century, with the stone fortifications and an improved front of bastions. Fortifications were greatly improved by the most prominent 17th

century French fortification specialist Sébastien Le Prestre de Vauban, Dutch Lieutenant-General Menno van Coehoorn and German war engineer Georg Rimpler. Vauban was most influential on the international scale, including Northern Europe.

2.2. 1st reconstruction period of Riga's fortifications

In the 1st half of the 17th century wide-scale renovation of fortifications started in Riga. Two periods of rise are evident – in the 1650s and 1680s – 1690s; the first period synthesised Dutch latest achievements, the second – French ones. Since 1632 works on Riga's fortifications were supervised by the military engineer Heinrich Thomé but in 1650 Franciscus Murrer worked out the modernisation project of fortifications for Riga town and suburbs with bastions. The same year the innovative project for Riga's suburbs and fortifications with 13 bastions and a water ditch by Johann van Rodenburgh appeared. The project envisaged regular districts and a street network as well as digging two parallel canals joined with the River Daugava. Rodenburgh's project complied with the Old Dutch system of defence promoted by the Leyden University, an important centre of fortification and urban planning, Professor Nicolaus Goldmann's lectures and the work *La nouvelle fortification* was especially significant.

2.3. The idea of ideal plan in Riga's urban planning in the mid-17th century

Searching for a composition that would unite different urban districts was common: real or utopian plans of knitting together the new street network and the old one abounded (examples – Harlem, Groningen, Utrecht). Rodenburgh's plan was also related to the ideas of ideal city topical throughout Europe and Sweden (Gothenburg, Vanersborg, etc.). Although the plan was meant just for building of a suburb and not touching the old street network, the ideal city was commonly related to the transformation of an existing city and/or its part, not to starting a new city from scratch. These tendencies informed about the basic principles of Baroque urban planning, using perspective as a means to achieve a unifying effect. The Old Riga's volume was included in the unified spatial composition that comprised the suburban street network as well: several of its parallel roads were oriented towards the verticals of old Riga – its church spires.

2.4. 2nd reconstruction period of Riga's fortifications and the Citadel

In the last quarter of the 17th century the synthesised Vauban's-Coehoorn's system was implemented in Riga by Erik Dahlbergh; his projects of the front of bastions was a major invention, placing several defensive lines one behind the other according to the "onion peel principle". Typical features were massive, projecting bastions with casemates, double defence ditches with ravelins and other auxiliary structures. Dahlbergh was known by rounded, multi-level bastion towers that were envisaged in Riga Citadel as well. Already in the mid-17th century there were six bastions in Riga, but four ravelins were added till the end of the 17th century. Defensive structures of the 17th century were inspired by the idea of star fort originating from the plans of ideal cities worked out by

Renaissance architects. They were known in the 17th century Riga but were implemented in the Dahlbergh's project of the Citadel. It was envisaged as a compact, detached fortress with six bastions, a wide water-filled ditch and two ravelins. The Citadel was a sort of "epicentre" of Riga's fortification system in which Vauban's idea was interpreted most closely to the original, according to Vauban's "first" system.

Iconological and mathematical context of the fortress

Typical expressions of Baroque were organically identified with the absolute monarchy that strived to embody the idea of power in the organisation of large structures of urban planning. This was also the message of plans intended to improve Riga's fortifications in the 1680s and 1690s. Baroque fortress, the functional product of military engineering, included also the required iconological program to glorify absolutism. The ideological accent was the fortification gate that compositionally envisaged praises of the monarch. The volume and location of fortifications was the dominant element of the landscape, impressive by their wholeness and monumentality. Geometric concepts were very much in focus in architecture, but the fields of mathematics and architecture merged in designing fortresses – ways to visualise the ideal form were searched in defence architecture as well.

III. INNOVATIONS IN THE ARCHITECTURE OF PUBLIC BUILDINGS

III. 1. Sacred architecture

In Riga reconstructions of existing churches predominated in sacred architecture. The most important undertaking was the reconstruction of St. Peter's Church tower and west-side façade designed by Rupert Bindenschu. He was inspired by the Hamburg architect Peter Marquardt's gallery towers; still St. Peter's Church spire featured a lighter, more dynamic and up-to-date solution, using the elements of classical architecture. For instance, the tower tambour reminds of the Middelburg Oostkerk's configuration. Merging the Gothic volume with the classical façade, and the entire ensemble – with the city panorama, Bindenschu created an organic and convincing synthesis of traditional and contemporary formal language. St. Peter's Church acquired a polyvalent semantic meaning as the symbol of town's self-confidence and the main organisational axis of urban space. But the façade manifested one of the peculiar traits of Riga's Baroque – the emphasised contrast between a smooth façade and a lavishly decorated entrance portal.

The single newly built church in Riga during the period in question is the wooden Jesus Church (1688) designed by Bindenschu in St. John's Suburb (present Latgale Suburb); its shape demonstrates parallels with the Swabian architect Heinrich Schickhardt's sacred buildings. Façade composition was

based on alternating windows and pilasters of the colossal order but over the altar choir there was a small tower with a Baroque-style cap.

III. 2. Secular public buildings

Structures of this category largely survived from the previous epochs and did not undergo major alterations.

The new west-side block of the Swedish Governor-General's palace was built anew; the Weigh House (*Waage*, 1678) designed by Bindenschu was an important addition to the Town Hall complex; its shape was influenced by the top-modern weigh houses in Leyden and Gouda. The main commissioners of buildings were the Town Council, public and trade organisations. In the 1690s the reconstruction of Large Guild was carried out, adding a rich Baroque gable to the older volume. Its form testified to influences from the corporate architecture of Southern Germany (for example, Kandler Haus in Nuremberg by Jakob Wolf die Älder, 1611).

Charity institutions were founded and modernised in Riga during the 17th century. The New Orphanage (1691) stood out among them – a building with a symmetrical façade composition, large windows and lavishly decorated portal. In 1679 the penitentiary (*Zuchthaus*) was also built; it demonstrated a similar type of public building on a smaller scale. Since the 1670s massive building activity of large storehouses, often in the city centre, was on the rise. No regulations on this issue were passed; as a result, storehouses often ended up next to dwelling houses. Either the gable or the cornice of storehouses faced the street; both types were equally common in Riga. Storehouses of the rich merchants stood out by their representative façade solutions with the natural stone finish and sculpturally decorated portals. Extensions of the main facades were extremely wide-spread, housing **shops and taverns**; this influenced the urban space. In the late 17th century, detached rows of shops also appeared along with the built-in shops, often next to the main entrance roads of the city.

IV. TYPES OF DWELLING HOUSES IN RIGA DURING THE 2ND HALF OF THE 17TH CENTURY

IV. 1. Innovations in the construction of dwelling houses and general description

Three main types of dwelling houses have resulted from the research:

a) side-gabled houses with the side of a gabled roof facing the street; b) front-gabled houses with the gable facing the street; c) combined intermediate forms in the space between ramparts after 1689. About the mid-century a balance between the side-gabled and front-gabled buildings is present, but the two types are sometimes difficult to take apart, as buildings at street corners could have both facades equally elaborated. Among the average buildings there are examples not fitting in the previous period but not yet complying with the new building type. The building at 10 Laipu Street (drawing from 1650) illustrated

the possible transformations of various building types on the border of two epochs. On the one hand, the plan depended on the location of the building plot; on the other hand, aesthetic considerations were significant as well.

The transition process from the old structure of buildings to the new one is related to the changes brought by the Swedish rule in politics and economy as well as the overall flourishing of art and architecture in Northern Europe. Riga was considerably influenced by the architecture of Stockholm's noble classes, but the major innovations came to Riga's architecture from direct contacts with the Netherlands and Northern Germany. With the spread of classical trends, locally conservative traits were also retained. The fire of 1677 marked a turning point in the developmental dynamics of dwelling house architecture: construction activity boomed and the new principles of side-gabled houses were implemented. The second major fire broke out in the space between ramparts in 1689; it freed the platform for new stone buildings. Along with the symmetrical facades, two-and-a-half floor windows emerge as the typical traits of Riga, found in both patrician houses and those belonging to other social classes of the Baroque-period Riga. The entresol floor was lower and projected from the street side as a semi-floor with smaller windows (semi-windows). Humbler two-floor buildings without storehouses were also built (average side-gabled houses are analysed in a separate subchapter).

IV. 2. Influences of Dutch Classicism in the dwelling house architecture of Riga's patricians

In the late 17th century a new type of buildings emerged – the city residence (*Stadtpalast*) in which living quarters increased in importance, the layout of premises was symmetrical and the longer façade was oriented towards the street. The ideal façade was symmetrical; most often the symmetry was achieved via window composition according to 2+1+2 and entrance in the middle of the façade. The composition was complemented with a pediment and a risalit (more rarely – with pilasters). The main stylistic influences in the dwelling houses of Riga's patricians are related to Dutch Classicism, represented by Reutern's House and Dannenstern's House today.

Two main directions have been established in the spread of new architecture in Riga – the direct and indirect one: firstly, there was the direct influx of Northern Dutch impulses as a result of active economic and cultural exchange; secondly, Sweden acted as a mediator in the particular political situation and major centres of Northern Germany were also important. The interchange was fostered by the printed collections of sample drawings – designs by Philips Vingboons and Pieter Post among them. The treatise *L'idea dell'Architettura Universale* by Vincenzo Scamozzi became the first widely popular manual of Classicist architecture; Scamozzi's ideas were known in Riga as well, both from the complete edition and the abridged version by Simon Bosboom. The master builder Rupert Bindenschu from Southern Germany added typical nuances to

Riga's architecture: his classicising style featured pronounced Baroque elements of façade finish, untypical of the Netherlands or the geographically close Revel (present Tallinn). None of the best examples in Riga was a direct copy of a sample but a masterful interpretation of options available within the trend. One of the distinctive features of Riga's classicising trend was the unpainted natural stone facades with emphasised polychrome portals, capitals of pilasters and other coloured details in them.

2.1. Reutern's House (1685)

Reutern's House, as well as Dannenstern's House, combined the traits of the dwelling house-storage and the city residence. The centre of the façade is accentuated with a flat risalit, a triangular pediment and a rich entrance portal. The window over portal, enclosed by a plastic flower and fruit garland, is popular in many buildings of Dutch Classicism, especially on the Vingboons' and Post's facades (for example, at 8 Rapenburg in Leyden). The decorative concept of Reutern's House reflects the general principles of interaction between architecture and sculpture typical of Jacob van Campen's era; the finish resembles the reliefs by Artus Quellinus for the Amsterdam Town Hall as well as ornamental samples by Jean Le Pautre. But capitals of Reutern's House pilasters are close to the capitals of van Campen's buildings inspired by Scamozzi. Fusing together the Dutch Classicist façade and a portal with detached columns is an individual expression of the master Bindenschu, endowing Riga's Palladianism with an original trait. The use of columns in Reutern's House portal coincides with the Italianising tendencies typical of Southern Germany (compare with the project of Kiel Palace block by Domenico Pelli), but proportions and arrangement of architectonic elements on Reutern's House façade remind the Poppenhuis by Vingboons in Amsterdam.

Reutern's House perfectly represented the style of the political, economic and cultural elite of the time. The tandem of Bindenschu and Johann Georg Heroldt who worked on Reutern's House project demonstrated the approved manner of cooperation between the architect and sculptor, not unlike the Dutch van Campen and Quellinus, Post and Rombout Verhulst who managed to realise an organic link between the plastic décor and architecture.

2.2 Dannenstern's House (1696)

Dannenstern's House is the second most characteristic example among Riga's patrician residences. The architectonics and classic purity of forms correspond to the best models of Dutch Classicism. The building has two symmetrical risalits topped with pediments; the façade is divided by eight Corinthian pilasters of the colossal order. Decorative finish is concentrated in portals that form two focal points of the façade. It features delicate details, in both treatment of the ornament and ear-shaped window frames decorated with guttae. Modillions with volutes and mascarons are located on both sides of the cornice. Stone finish works were supervised by the stonemason and sculptor Johann

Bodemer, sculpture works were carried out by the master Dietrich Walter who attempted to endow the figures with Baroque-style dynamic and realised skilful acanthus ornaments. The closest analogies in the architectonic and artistic conception of portals are found in Hamburg (for example, the pulled-down portal of Alter Wandrahm No. 1).

Attributing Dannenstern's House, a sample project seems unlikely to have been used as the building plot was of irregular configuration. Style and analogies point towards the Riga Master Builder Bindenschu as the possible author of the Dannenstern's House project. Bindenschu was the first architect to introduce the language of forms and treatment of order typical of Dutch Classicism in Riga. The chronology of works of Dannenstern's House is consistent with the authorship of Bindenschu: the master died one year before the completion of the building; he also realised private commissions from Riga's noble families on a regular basis. His individual style is evident in the treatment of façade: classic, pure forms are found next to a strongly emphasised entrance portal with a rich sculptural décor. Consoles with acanthus mascarons feature in earlier works by this architect, such as Reutern's House entablature and elsewhere. Already Sten Karling has paid attention to these consoles, establishing these important details of attribution in the house designed by Bindenschu in Pärnu (11 Rütli Street, has not survived) and Reutern's House in Riga.

2.3. Other patrician houses

Alongside well known examples little researched but important objects deserve mentioning, such as the house at 3 Mazā Grēcinieku Street (Kl. Sünderstraße, 1683, pulled down in 1938) close to the Town Hall Square. Wilhelm Bockslaff has noticed Bindenschu's individual style in the formal elements of the façade. There were six wide windows on the three-floor façade; the windows were decorated with ear-shaped frames and diamond-pointed rustication. The façade had no pilasters but a risalit with triangular pediment and the motif of palm branches in the tympanum made the centre of the architectural composition. Consoles with mascarons crowned the cornice of the building, but corners were rusticated. The façade concept of the house at 3 Mazā Grēcinieku Street can be compared with the sketches by the 17th century Saxon architect Wolf Caspar von Klengel as well as with the sample drawings of the "residential palace" (*palaisartige Wohnhaus*) by Michael Plancke. Along with the Southern German influences, the building manifests analogies with the sample from Scamozzi's circle available in German translation in Bindenschu's library. The architect of this house interpreted the principles of Palladianism, freely using early Baroque forms of Southern Germany. But palm branches in the tympanum of pediment are typical of Heroldt's work, so this house might be the first result of cooperation between Bindenschu and Heroldt in Riga. Lists of properties of that time indicate that the building could belong to the Reutern family.

Building at 26 Mārstaļu Street also expressed the classicising spirit of patrician homes and strived to demonstrate the same qualities on a smaller scale. Similar construction concept and façade solution typified the house at 3/5 Jēkaba Street as well as the house at 26 Jauniela that had belonged to the Town Council Member Justus von Palmberg. In comparison with either Reutern's House or Dannenstern's House, the building at 26 Jauniela is ascetic – the main feature to be exposed is the classical composition of the façade and the decorative interplay of ashlar blocks made of various types of stone. This group of buildings also includes the house at 3 Tirgoņu Street and the former merchant Henneberg's House (*Hennebergsche Haus*) at 9 Palasta Street (1691). Façade surveys reveal information on other similar buildings from the late 17th century – at 21 Kaļķu Street, 8 Grēcinieku Street and 22 Kungu Street: they all featured the centred risalit, a portal with pilasters as well as a pediment crowning the risalit. Many representative buildings had their side facades equipped with lifting devices.

IV. 3. Influences of Swedish samples in Riga's patrician houses

Influences of Stockholm's architecture showed in the buildings constructed for high-ranking Swedish officials, and they were often designed by architects related to Stockholm. One example of this type has survived – the residence of economic manager (*Statthalter*) Michael von Strokirch at 21 Pils Street. Analogies are evident in the fashionable tendencies of Stockholm's late 17th century architecture, especially in the projects by Nicodemus Tessin d. J.

After the fire of 1677 the Swedish official Jacob Stäel von Holstein failed to influence Riga's rebuilding as he had planned by inviting the architect Johann Tobias Albinus from Stockholm. The outcome of this episode conditioned the further development of Riga's urban planning, as no major structural changes were carried out and Riga did not become a Swedish Carolinian-style (*Karolinsk stil*) city in the proper meaning of the term. Still what mattered in this strained situation was not the conflict between the "progressive" and "reactionary" trends but the manifestation of opposing German and Swedish powers.

Impulses of Swedish architecture in Riga were related to Stäel von Holstein. An example is the sketch for Engelbrecht Richter's House (1674) that had the colossal order pilasters and the mansard roof typical of palaces and residences of Swedish nobility. The idea was reproduced in the sketch for a new building by Michael Schopp (1682). In comparison with the direct influences of Dutch Classicism in Riga, examples of modern architecture taken over from Stockholm show more of French impulses. A symmetrical façade with an impressive portal and colossal order pilasters are the basic elements of this compositional scheme, in Schopp's case complemented with an attic floor with a pediment and a mansard roof. Views of Riga from that time testify to other similar buildings standing in Riga and its surroundings. Also Strokirch's House belonged to this category that allowed to achieve representative effect by rather minimal means,

besides, pilasters and pediment were not obligatory. Such projects of adapted “palaces” were common in a geographically vast area in the 2nd half of the 17th century; it is illustrated by the versions of the French architect Pierre Le Muet and the rich but restrained solutions of burghers’ houses by Nicolaus Goldmann.

IV. 4. Front-gabled houses

Part of the front-gabled houses on the narrow building plots were rebuilt and survived in the Baroque Riga, retaining the walled-up windows of Gothic niches; their pyramidal rhythms coincided with the silhouettes of Baroque lines. The gabled façade often featured two or three symmetrical windows on different floor levels. Several front-gabled houses have been preserved in Riga – at 20 and 22 Lielā Pils Street, 8 and 12 Jāņa Street, 17/19 Mazā Pils Street. In 1823 similar gables were found at 4 Krāmu Street, 6/8 Mūku Street, on the corner of Monētu and Šķūņu Streets etc. A typical example of a front-gabled house was the building at present 4 Mārstaļu Street with four massive buttresses on the cornice level. Analogies to the Northern German examples, like those in Wismar, testify to a quite ancient type of dwelling house.

A large part of front-gabled houses in urban architecture was storehouses. They were especially concentrated around Alksnāja, Peitavas, Miesnieku and Vecpilsētas Streets.

IV. 5. Side-gabled houses

This group is the largest by numbers, as it reflects the average level of construction and not all objects were of equally high artistic quality. The average functional architecture was often far removed from original impulses, in addition, stylistic influences often overlapped. The main indications of change were found in layouts, façade proportions and composition of windows. The lacking risalits and pediments were replaced by symmetrical or nearly symmetrical façade with corner rustication, wide windows and a representative portal. Instead of the colossal order pilasters many were content with a smooth, plastered façade. Examples were at 16 Mārstaļu Street, 24 Jauniela, 12 Aldaru Street, 21 Peldu Street etc. The composition of three windows was very widespread, for instance, at 24 and 26 Smilšu Street. More wealthy citizens bought their neighbours’ building plots and acquired more up-to-date houses, uniting two front-gabled buildings (at 22 Grēcinieku Street, 6 Audēju Street). Practical concerns often caused deviations from the symmetry of facades (at 20 Smilšu Street). A tendency to change the directions of roof slopes and to use the old structure of walls to the maximum is evident in the building at 10 Audēju Street that was rebuilt in the 2nd half of the 17th century. Its construction history manifests a typical transformation process leading to the Baroque side-gabled house. A building has been mentioned at Svērtuves (Šāļu) Street, built “after the fire of 1677”. All buildings within the district had either two and a half or three floors, identical heights of roof cornices and window compositions. The average construction of the Baroque Riga is represented today by the building at 4 Zirgu

Street. Typical examples of the building activity after 1677 were the houses at 12 Grēcinieku Street and 14 Tirgoņu Street, with adjacent and typologically close buildings.

The new, Baroque-type buildings were concentrated at Mārstaļu, Grēcinieku, Audēju, Tirgoņu, Lielā Mūku Streets (at the Dome Square) opposite the Dome Cathedral. Buildings at Kalēju and Torņa Streets were simple, often two-floored, and their history was related to the gradual building on the medieval wall. This was the living space for less wealthy citizens and occupied a lower rank in the city's social hierarchy. The space between ramparts was especially important in relation to side-gabled houses; stone buildings sprang up here after the fire of 1689 and, as no old front-gabled houses were standing here, the new construction could follow the modern requirements right away. There were only side-gabled houses of three or more floors at Kaļķu Street from Lielā Smilšu (Vaļņu) Street to Lielā Ķēniņu (present Vāģnera) Street. So this in-between space turned into a densely inhabited and representative district by the end of the century.

IV. 6. Combined buildings

Along with front-gabled and side-gabled houses, another group had emerged that combined the features of both. Their configuration was related to their situation on district corners. If the gable faced the major avenue, it was endowed with an expressive silhouette and a rich cascade of volutes; the side facing the other street had either classical look or was left very modest. An example of equal solutions of both facades is found at 23 Kungu Street (1663): the Baroque gable faced Kungu Street but towards Mārstaļu Street the building had a symmetrical façade. The dating indicates that the new, classical principles of façade construction had become topical in Riga in the 1660s.

The building at 8 Miesnieku Street (1702, by Hinrich Henicke, Hänicke) features the traits of a classicising Baroque-style side-gabled house, at the same time representing the front-gabled type with volutes. A similar building with a volute gable and pilasters stood at the former 21 Grēcinieku Street (1682, the corner of Kungu and Grēcinieku Streets). A typical construction of this type is Jürgen Helms' House at 18 Grēcinieku Street (1695).

The building at 5 Jauniela belongs to the most representative houses of the 17th century Riga. It possibly had pilasters on the upper floor level that had been chiselled off later. The gable faced Jauniela but a rich portal was installed on the side facing Mazā Jauniela. There are parallels with the building at 4 Mazā Jauniela; its façade facing Jauniela consisted of ten windows arranged in three levels while a Baroque-style gable faced Jaunavu Street. A previously unexamined object is the so-called Borchert's House at 9 Lielā Monētu Street: the Lielā Monētu Street façade had six windows on two levels and an entresol floor, the building was topped by a high roof and an impressive gable on the side of Mazā Monētu Street. A similar building (1652) had stood at the corner of

Palasta Street and Jauniela till 1910. All the mentioned buildings had common traits and similar representative look; this allows concluding that this type of buildings spread in Riga about 1650 as the first wave of construction activity was on the rise in Swedish Riga.

The combined type includes also objects in which the traits of side-gabled and front-gabled houses were deliberately mixed. Their specificity was an asymmetrically placed gable on the narrower longer façade – the building's layout turned L-shaped and the gable was shifted from the central axis towards the corner of the building. This is not related to older buildings rebuilt in the 17th century but to independent Baroque-time buildings, unrestricted by the surrounding structures. These buildings could be described as transverse-gabled (*Zwerchgiebel*) on the street side. Some typical examples were located in the districts between ramparts at Vaļņu (Jaunā Smilšu), Zirgu, Mazā Smilšu and Mazā Kalēju (Meistaru) Streets. They are seen in façade surveys and are dated by the early 1690s. One of the most outstanding buildings in the Baroque Riga belonging to this combined scheme was located at 1 Zirgu Street (the corner of Zirgu and Vaļņu Streets) but two analogous buildings – at 9/11 Zirgu Street. A tendency towards symmetrical long facades and emphasised portal indicates a striving for classical spirit and classical orders; at the same time, the main elements of artistic design were volute gables. These examples show a type of dwelling house rooted in Northern German traditions and conditioned by the clash between innovations and local conservatism, purposefully installing these transverse gables on the long façade cornice. There was a sample of similar configuration of burghers' dwelling house in Joseph Furttenbach's collection *Architectura privata*; this proves that facades with asymmetrical gables could result from deliberate, practical, conservative or even artistic considerations. In the last decade of the 17th century this decorative conservatism took on a different nuance in Riga. Stone buildings in the space between ramparts were restored about the time of renovation of the Large Guild that was completed in 1692; the rich gables of several houses coincided with the new look of the Large Guild.

Numerical proportions of building types

The single systematic source of information on the percentages of building types is the façade surveys of 1823, although they reflect the changes that took place during more than a century. Surveys indicate 87 front-gabled houses, largely situated in the districts spared by fire. Side-gabled houses (about 200) include the objects without later rebuilding, i.e., with the late 17th century façade compositions, floor division, principles of proportions. The selected visual material is complemented with the information found in archival materials on the owners of building plots during the 17th century.

There was a certain social hierarchy at work in the urban topography, so the pace of modernisation was different. Districts inhabited by the richest citizens

were most damaged by fire and also filled with top-modern buildings. That is why in some districts – around the Town Hall, at Grēcinieku, Audēju, Kungu, Mārstaļu, Peldu Streets and between ramparts – side-gabled houses predominated much over front-gabled houses. Parts of Riga not damaged by fire retained the silhouettes of front-gabled houses for a longer period, for example, at Smilšu, Aldaru, Lielā and Mazā Pils, Zirgu (up to Mazā Kalēju Street), Tirgoņu, Jaunavu, partly Miesnieku, Kaļķu Streets up to Kalēju Street. But, as time passed, dwelling houses with cornices parallel to the street increased in numbers there as well. Changes escalated in the last decade of the 17th century – around the turn of the century side-gabled houses outnumbered front-gabled houses.

V. ARCHITECTURAL FINISH AND DÉCOR OF RIGA'S BUILDINGS IN THE 2ND HALF OF THE 17TH CENTURY

V. 1. Façade structure and surface finish

Walls of patrician houses were divided by the colossal order pilasters and other order elements; they were the main bearers of architectural and decorative weight (Reutern's House and Dannenstern's House, 8 Miesnieku Street). The lack of order elements on other facades was compensated with polychrome painting and imitations of pilasters or other details. Polychrome corner rustication, frames of window openings and decorative spandrel panels between windows also became popular. Wall finish with ashlar blocks was quite rarely found in Riga and only related to patrician houses; more wide-spread solution was a plastered façade combined with stone carvings. The question whether polychrome finish had existed on the natural stone facades of patrician houses requires further research and comparison with the finish of similar building types in the Netherlands and other Northern European countries. Finish of natural ashlar blocks had been considered self-sufficient in Riga; at 26 Jauniela the façade finish consists of two different kinds of stone. In the finish of middle-class citizens' houses, the plaster was coloured to imitate the pink-rosy tone of shelly dolomite (at 10 Audēju Street, 4 Zirgu Street, 26 Mārstaļu Street and 3/5 Jēkaba Street). Common colour combinations were white-black and white-black-red.

Corner rustication was a widely spread method of dwelling house finish, remaining popular on the threshold of the 18th century. Grades of rustication suggested by Sebastiano Serlio (from *sodo*, “strong”, to *delicato*, “gentle, fragile”) were commonly used also on the 17th century facades of burghers' houses over Northern Europe. In Riga rustication was most often based on simple rows of stone blocks or projecting imitations on the corners of buildings; smooth and diamond-pointed rustication was used also for the decoration of windows and portals.

Decorative spandrel panels with ornamental or sculptural finish were rarely found in the appearance of Riga's buildings in the 2nd half of the 17th century. Such examples are evident only on the building at 3 Mazā Grēcinieku Street. The dating of reliefs is later than the construction date of the house – possibly, they were created in the 1st quarter of the 18th century, using the samples by Daniel Marot and Jean Le Pautre. The hypothetical author of the spandrel panel reliefs is the sculptor Valentin Thun who created the ensemble of furnishings for Trikāta Church in Vidzeme.

V. 2. Gable décor

The configuration and décor of gables is varied from ascetic to very opulent. Their typological classification can be complemented with a similar one according to three types of decorative finish: 1) triangular gables with or without the crowning pediment; 2) bell-shaped gables with or without pilasters and volutes; 3) gables with symmetrical volutes on both slopes arranged on several levels.

V. 2. 1. Triangular gables were created anew in the 17th century as well – this is explained by the conservative respect towards the front-gabled houses with a vestibule, popular in the former Hanseatic towns. Riga's triangular gables differed in both height and width, depending from the occupation and wealth of inhabitants (at 16 Kungu Street, the former Smilšu (present Vaļņu) Street opposite the Powder Tower). A common method was to install a small, decorative pediment – semi-circular, open or with curved slopes – on the ridge of the roof. The first version was found on many buildings – at 12 Smilšu Street, 3 Mazā Grēcinieku Street, 20 and 22 Pils Street etc. Curved pediments are dated by the late 17th – early 18th century, for example, at 5 Lielā Monētu Street (1698). The building at 16 Kungu Street represented the method current in the late 1680s – early 1690s – the lower part of the slope was broken, it curved and ended with a volute. Analogous gables were on the buildings at 7/9 Zirgu Street and 7 Vaļņu Street (built after 1689) as well as at 12 Vecpilsētas Street. In the mid-slopes there was an element typical of Riga's Baroque houses – two connected spirals that together formed the letter “S”.

V. 2.2. Bell-shaped gables predominated in Riga's urban landscape during the last two decades of the 17th century, mostly in the districts to the right from Kaļķu Street. Bell-shaped gables were the largest group; such examples have survived at 10 Tirgoņu Street and 11 Miesnieku Street. These gables were widely represented at Tirgoņu Street as well as at Jēkaba, Mazā Pils, Mazā Jaunavu, Smilšu, Laipu Streets, etc. In the Netherlands these gables evolved from step-shaped volute gables and the so-called neck gables (*halsgevel*), but a wide variety of local versions emerged in Northern Europe. In Riga just several examples of neck gables have been detected – at 20 Tirgoņu Street, 1 Jēkaba Street and 2 Šķūņu Street. The most part of bell-shaped gables had a rather moderate décor: dynamic silhouettes were topped by small pediments. Slopes of

bell-shaped gables were sometimes complemented with volutes (at the corner of Šķūņu and Laipu Streets) or projecting garlands of fruits and flower buds.

V.2.3. Volute gables are the second largest group whose roots are found in the geography of Dutch influences. Unlike in the Netherlands, in Riga stepped volute gables were not a transitional stage but an established gable type that does not undergo further evolution. Bell-shaped gables with elongated side volutes that represented the next developmental stage in the Netherlands coexisted with stepped volute gables in Riga – this could be a sign of conservatism and local peculiarity. The traditional route of influences – the Netherlands–Northern Germany–Eastern Baltic – can be expanded, comparing Riga’s volute gables with the Nuremberg architect Jacob Wolf die Älder’s projects of rich gabled houses. Representative volute gables were very common in newly built houses in the last quarter of the 17th century, especially in the 1690s. The façade was plastered and coloured, so the Baroque volute gables took on monumentality. The silhouette of the gable was the main bearer of decorativeness.

Gables contoured by stepped volutes

The very popular gables with rather small, stepped volutes that were very decorative and cascaded one after another on the entire slope, demonstrated a civic and economic attitude (at 20 Mazā Kalēju Street, 22 Mārstaļu Street, 32 Grēcinieku Street (1681), 15, 18 and 24 Mārstaļu Street (1st half of the 1680s)). The example of Wismar in Mecklenburg shows that cascades of volutes are found in both the 1670s and 1680s and on the threshold of the 18th century. In Riga the “loose silhouette” gables with small stepped volutes existed already from the 1660s.

In the most lavish gables monumental volutes intertwined with acanthus ornament were grouped symmetrically on two or three levels. This variation can be attributed to the last decade of the 17th century when they became top modern. Their contours feature Baroque dynamism and plasticity. No direct borrowings of gable décor are found in Riga; the silhouettes are quite complex but unified, with clear composition, classical order elements and expressive ornamentation.

Volutes with acanthus ornament were the main decorative element of Riga’s gables in the last decade of the 17th century and the very beginning of the 18th century. Their origins are found in the samples of Amsterdam architecture as well as in Dutch gables adapted in Hamburg. Acanthus volute gables in Riga have been linked to the names of Henicke and Bindenschu. These gables were sometimes enriched by architectural décor, like pilasters, thus taking on the look of the then popular “Vingboons’ gables”. There were cases when the volute did not merge with the gable smoothly but created a sharp, seemingly cut-out silhouette, like the one with six massive volutes on the end façade of the

building at 4 Mazā Jauniela, facing the Town Hall Square (comparable with examples at 21 Pelzerstraße and Cremon No. 24 in Hamburg).

A Baroque gable with acanthus volutes at 10 Mazā Minsterejas Street had survived up to the 1920s. The flowing, dynamic acanthus lines as well as the silhouette of the gable allow dating it by the early 1690s. Similar examples decorated the buildings constructed between the ramparts after the fire of 1689 and are dated approximately by 1690 – 1692. The most splendid were located at 1 and 7/9 Zirgu Street.

Vingboons' type gables with pilasters

There were gables complemented with the architectural décor of pilasters. The oldest known example has been located on the building at 21 Grēcinieku Street (1682), prototypes for which are found in the buildings designed by Vingboons in Amsterdam. This kind of décor had been used also at the corner of Smilšu and Aldara Streets, 16 and 22 Smilšu Street as well as at 28 Jauniela, 20 Mārstaļu Street, 9 Lielā Monētu Street, 17 Tirgoņu Street, 20 Mārstaļu Street. These lost examples and the gable at 8 Miesnieku Street allows establishing a typological group in Riga, described as “Vingboons' type” in the specialised literature.

V. 3. Portals

Already in the 1950s Aleksandrs Birzenieks singled out two main compositional schemes of Riga's portals – decorative and tectonic. The first comprised portals in which decorativeness predominated over the constructive side; the tectonic group included various relationships of classical order elements. Several examples give an insight into the mid-17th century portals.

V.3.1. 1st half of the 17th century – 1650

Mid-century portals demonstrate a dual tendency – a system of architectural décor taken over from the late Renaissance as well as ornamental compositions permeated with Mannerist forms. The portal located on the former mint house at 16 Mazā Monētu Street (1644), comparable to portals at 29 Chlebnicka and 52 Piwna in Danzig as well as to Swedish portals in the 1630s and 1640s, belonged to the circle of Renaissance echoes. The second trend was represented by the portal with the richest plastic décor of the time at 11 Monētu Street, but the portal at 11 Dome Square (1650) manifested *horror vacui* typical of the 1st half of the century, comparable to the portal at 22 Piwna in Danzig. Most of the portals of the 1st half of the 17th century feature decorative leaning. Tectonic parts were let into the overall decorative design, following Serlio's idea of the classical order as a “raw material” for ornament.

V.3.2. Portals in the 2nd half of the 17th century

As a tendency towards classical language of forms emerged, up to the 1670s there was a mixed scene of ornament in which variations of scrollwork coexisted with floral and fruit ornaments. Like in Germany where the use of acanthus ornaments were top modern in the last third of the 17th century as Italian samples were reprinted, in Riga they spread more widely in the 1680s. The 1660s and

1670s were a transitional period during which Mannerist and classical elements coexisted, but in the 1680s and 1690s classical elements in their Vitruvian version, not via Serlio's interpretation, became predominant in portals. In the 2nd half of the 17th century the classicising tendency took over the construction and ornamentation of portals completely. If the 1670s were a sort of "blank period", more portals are known from the last quarter of the 17th century: a) portals in the shape of triumph arch; b) "ornamental" or atectonic portals with flower and fruit décor; c) portals with the upper-light windows; d) tectonic or constructive portals with sculptural décor.

Triumph arch-type portals

This group demonstrates the most representative portals of Riga whose location and function in public or private buildings required the classical composition of triumph arch. Influences from Stockholm are evident in the strong and rather dry style of Riga's fortification gate portals. On the other hand, examples inspired by Southern Baroque also emerged, with a rich sculptural and ornamental finish and detached columns, like St. Peter's Church west-side portals. Ornament enters the mature phase of acanthus – dynamic, lush leaves are complemented with putti, angels' heads, birds, etc. The genesis of this Baroque ornament is related to the samples by Stefano della Bella and elaborated ornamental style of Jean Le Pautre.

Secular public buildings also showed a tendency towards the richest examples, adapting variations on the triumph arch theme (portals of Blackheads' House (1699) and Orphanage (1691)). Portals of dwelling houses also could be added to the group featuring detached columns – at 2 Mārstaļu Street and 1 Zirgu Street.

An important manifestation of triumph arch type in Riga was related to the new program of fortifications when the main gate was created anew and endowed with lavishly decorated portals. The King's Gate in Citadel (about 1670) designed by Erik Dahlbergh had a triumph arch composition complemented with an attic floor, niches, aediculae, sculptural décor and heraldic reliefs. The impressive Karl's Gate (1685–1687) are architectonically close to the King's Gate: both are referring to the heritage of Scamozzi and Palladio as well as to the fortified gates by Vauban in which majestic, restrained Classicism came together with Flemish Mannerist impulses. Similar solutions are found in the Belfort Gate (*porte de Belfort*) of Neuf-Brisach fortifications, *De Hampoort* of the Grave Fortress in the Netherlands and in other cases in France and Sweden. Dahlbergh's conception of portal décor is sometimes even denser than that of French samples. In 1692 the Sand Ravelin Gate was set up – the newest and single gate of Riga's fortifications that feature analogies to the portals of patrician dwelling houses (1694).

The group of decorative or ornamental portals comprises those with the plastic ornament predominating over tectonic construction. The chronological

boundaries of these are from the early 1680s to the end of the century. A variety of portals with low pilasters decorated by flower and fruit garlands reminds of the so-called “Renaissance pilasters” in which fluting was replaced with natural floral ornament, at the same time embodying the transfer of ancient tradition – decorated triumph gate – into the civic architecture. Numerically the group of ornamental portals is superior today: they are found at 10 Tirgoņu Street (1698), 6 Bīskapa Gāte (after 1696), 8 Miesnieku Street (1702), such an example had decorated also the Neustādts Konvent at 36 Kalēju Street. Possibly the portals at Miesnieku, Tirgoņu and Mūku Streets have come from one sculpture workshop, hypothetically that of either Johann Bodemer or Hans Walter Schmiessel. Similar traits are found in the portals of Western Prussia – in Toruń on the threshold of the 18th century and Gdańsk (Danzig) interiors, still Riga’s group of portals covered a wider time-span and almost did not change during that period. Formally the group of “decorative portals” includes also examples without ornamented pilasters but with decorated entablatures (the portal at Rīdzene Street (present Trokšņu Street)). Besides, this group also refers to several **portals with upper light windows** that were common in Riga’s burghers’ houses. Except 10 Tirgoņu Street, analogical solution had been at 26(?) Smilšu Street and 14 Jauniela. Other instances feature in Old Riga’s façade surveys: at 24 Smilšu Street, 26/28 Peldu Street, 9/11 Zirgu Street, 6 and 14 Tirgoņu Street, the corner of Mazā Smilšu and Mazā Zirgu Streets, several buildings at the junction of Mazā Smilšu and Lielā Smilšu Streets, at 8 Palasta Street, 3 and 5 Mazā Pils Street, 18 Pils Street, 32 Grēcinieku Street, etc. One of the most splendid examples has survived in the inner yard of the former Jürgen Helms’ House (the present Mentzendorff’s House) at 18 Grēcinieku Street (1695). The single portal providing an insight into the transitional period from Mannerist tradition to classicising Baroque is the burgomaster Melchior von Dreiling’s House portal at 5 Mazā Jauniela (before 1661). The formal language is similar to the plastic solutions of portals in Stockholm about 1640 – 1650, the compositional scheme – to Philibert de L’Orme’s and Serlio’s samples.

Many variations belong to the group of ornamental portals in which a reduced version of the decorative arch is used. Such examples are found in the entrance finish of storehouses. Portals were crowned with exotic fauna, floral and flower motifs, symbolic cornucopia that were both the owner’s signs and address indications (Camel’s and Elephant’s Storehouses).

In the 1680s and 1690s **architectonic-sculptural portals** reached top popularity. They largely had tectonic compositions based on the elements of classical orders: pilasters supported an entablature with various décor, both ornamental and sculptural. Open pediments with straight or curved slopes were very common (Dannenstern’s House portals, 26 Mārstaļu Street). In some cases pure tectonics predominates (at 26 Jauniela, the 1690s, at 18/20 Smilšu Street, 12 and 14 Kaļķu Street (present 20 Kaļķu Street)). The portal of the Large

Guild's renovated façade was created according to classical examples, with Doric pilasters and a sculptural composition on the top. The loosely defined "tectonic" group of Riga's portals of the 2nd half of the 17th century are close to the finish of rich burghers' houses in Hamburg, especially concerning the proportions of architectonic elements.

V.4. Window decoration

In the 2nd half of the 17th century not just the compositional principle of Riga's dwelling and public houses changed but the number and form of windows as well: they grew wider, nearing a square. Windows of the entresol floor used to have a horizontal stretch. Round or oval, oculus-type small windows in the upper part of gables also entered the architecture of Baroque Riga. Classical ear-shaped window frames got very popular; they were stone-carved and plaster-moulded as well as painted (at 18 Grēcinieku Street and 16 Jāņa Street). Elaborated window frames have survived just in the windows of Dannenstern's House but the building at 3 Grēcinieku Street had square-shaped windows with ear-shaped frames and diamond-pointed keystones. This is the only known example in Riga where the dropped keystones typical of Baroque windows are used. Small pediments over windows are quite rarely found (on Michael von Strokirch's palace). Baroque houses tended to have window finish of rusticated blocks (at 26 Jauniela). Average house finish was plastered with marked window frames and window openings with plastic, profiled rims (at 4 Zirgu Street). In church architecture retrospective tendencies predominated: flat pointed arches with the Late Gothic tracery were used (St. Peter's Church west-side façade portals).

V.5. Cornices and their decorative elements

In the Baroque period cornices were not only functional architectural elements but also decorative accents and visual conclusion of the wall plane. Cornices of Riga's patrician houses were sometimes supported by a series of small consoles (Dannenstern's House at 26 Jauniela). In the 2nd half of the 17th century almost all buildings with extended walls facing the street had richly profiled, projecting and massive cornices. Consoles on both ends of the cornice was a very common element of façade finish, found on both nobility's houses and the dwellings of other citizens; this is a peculiar trait of the buildings' appearance in Baroque-time Riga.

VI. RIGA'S LATE 17TH CENTURY ARCHITECTURE IN THE CONTEXT OF INFLUENCE ROUTES AND ANALOGIES

Riga's Baroque architecture can be described as international from the viewpoint of influences, but Northern German or Western Prussian impulses are not decisive any more. Several important landmarks deserve mentioning in this wide-spaced scene.

Western Prussia

In the 1st half of the 17th century Danzig and other towns of Prussia largely retained their influence in the Eastern Baltic region. But in the last quarter of the century while Danzig underwent a political, economic and cultural crisis, Riga experienced the most rapid growth. Influences of Danzig decreased or remained inertial: the essence of Vitruvian architecture was not properly understood and stalled in retrospection and random use of classical elements. But in Riga Palladian buildings emerged. Their façade conception, proportions and decorative program testify to a true understanding and masterful interpretation of Classicist ideas current in the 17th century Northern Europe.

The Northern Netherlands was one of the main sources of Riga's architecture in the 2nd half of the 17th century. The trend initiated by Jacob van Campen was an original, synthetic system with the task of expressing the highest aesthetic values in architecture. Still the variation of the 17th century Classicism that developed in Riga was not a copy of van Campen's "severe style". The more delicate version worked out by the Vingboons brothers and Pieter Post was adapted in Riga; it was more densely packed with ornament and showed restrained elegance. These influences were strengthened through the use of architects' printed collections and seeing the realised buildings *in situ* in Amsterdam, Leyden, etc. Master Builder Bindenschu's hypothetical stay in the Netherlands in the 1660s possibly was decisive in the formation of Palladian architecture in Riga.

Stockholm, Revel, Narva and Pärnu

In the 2nd half of the 17th century Stockholm was the leading centre dictating the region's political and economic scenario and influencing also the building culture of provincial towns. Swedish contemporary architecture was inspired by French and Italian examples as well as classical trends of the University of Leyden. Defining Riga's architectural tendencies in the late 17th century, they cannot be typified as a mix of influences identical to Stockholm; the style of Swedish nobility was just a part of the overall scene of Riga's Baroque architecture. "Swedish" palaces with a mansard roof or palazzo-type buildings were constructed for the Swedish officials residing in Riga and importing the Stockholm building types, but the local patricians were more oriented towards the examples of Northern Germany and the Netherlands. Thus one cannot agree with the view of classical influences travelling to Sweden via Northern German towns, and then disseminating in the Swedish-controlled territories. The real scene of influence routes was much more complex.

It is important to compare Riga's Palladianism with other Eastern Baltic cities – for example, Revel and Narva. In the 1680s and 1690s classical trends took on strength in Riga, still the question as to which moment was decisive in this direction remains open. In Estonia the first city dwellings based on classical orders appeared in the 1660s, taking over fresh examples from Stockholm. If the

Swedish-type Classicism is typical for Revel (Axel von Rosen's House), in Riga the Flemish-Dutch attitudes and treatment of décor is sensed. In Revel Classicist ideas had little influence over average buildings. In Riga patrician houses complying with the style of classicising Baroque appeared later but changes were more profound to affect also the rest of dwelling house architecture. Façade surveys of Revel also do not feature volute gables – so they are one of the specific traits of Baroque Riga within the geographically close cultural space. More side-gabled houses are found in Riga in the 2nd half of the 17th century in comparison with Revel. But in Narva one can find both interpretations of classical order close to Riga and pronouncedly archaic phenomena. A shared feature was the combining of rich portals with Palladian facades.

Schleswig-Holstein

Regarding influences, Hamburg was one of the major centres of Palladian architecture in Northern Germany; in the 17th century it has been even compared to Amsterdam and described as “more Dutch than Central German town”. The output of Hamburg master builders is somewhat parallel to that of Riga's examples, especially the work of Johann Jacob Erasmus. Hamburg environment also encouraged the use of rich Baroque accents on classically restrained facades: volute gables with lush acanthus ornaments, pilasters and festoons, tectonic portals with pilasters or columns and rich sculptural finish. The most prominent Riga Baroque masters – Hinrich Henicke, Johann Georg Heroldt, Johann Bodemer, Hans Walter Schmiessel – belonged to the trade association in Hamburg. Although the issue of Rupert Bindenschu's activities before the arrival in Riga remains problematic, his individual style contain references to Amsterdam and Hamburg – two major metropolises of classical trends of the time.

Brandenburg-Prussia played a major role in the dissemination of Dutch influences; it promoted the spread of the new trend further north-east (for example, by Cornelis Ryckwaert whose works have been inspired by Pieter Post).

Southern Germany

Today we have a chance to at least partially complement Boriss Vipera's thesis on the reassessment of Southern German influences in Riga's heritage of Baroque architecture. Connections are found in Alsace (Strasbourg), Bavaria (Nuremberg), Swabian towns. But the Saxon architect Wolf Caspar von Klengel's conception of Dresden Palace tower could be a prototype for Peter Marquardt's tower constructions in Hamburg that in turn inspired Riga St. Peter's Church tower later.

Riga as a source of influence

Riga in the late 17th century was not just a receiver and repeater of impressions but also the provider of samples to follow. Several directions of Riga-based

architects and sculptors' influences existed in the geographically closest area: Riga Patrimonial District, Vidzeme, particular phenomena in the Duchy of Courland as well as in Pärnu and Narva.

CONCLUSIONS

1) In the 2nd half of the 17th century Riga's fortifications were modernised according to the Dutch and French fortification principles adopted by Swedish engineers; this allowed to carry out a series of important changes in urban planning – straightening and breakthroughs in the street network, adapting to the regular scheme and shifting accents in the layout of main avenues. The expanding of the town in the area between the ramparts was significant.

2) Typological research results of Baroque Riga's dwelling houses (as based on the façade surveys from 1823) indicate 87 front-gabled houses and over 200 side-gabled houses. In the most prominent houses there is a specific and individual interpretation of Dutch Classicism, manifesting the regional differences within the trend. In the rest of the buildings approaching the classical examples of façade composition should be noted.

3) Descriptions by contemporaries refute the idea of Baroque Riga having a reserved look – they tell about prosperous people and rich houses. Dwelling houses of the 2nd half of the century feature Baroque-style architectural décor, dynamic silhouettes, floral ornament and sculptural décor. Rich exterior finish is found on both patrician houses and the rest of buildings in which the main decorative accent was either the portal or the gable. A certain conservatism of the milieu coexisted with the quest for innovations, functionality – with lavish décor, high-quality execution – with local, craft-like phenomena. The PhD thesis includes the classification of gables according to their typology and stylistics.

4) The 2nd half of the 17th century marked a shift in the sources of influence: new patterns to follow were found in Amsterdam, Leyden and Hamburg; at the same time, some flashes in line with the Southern German spirit show the link to Italianising tradition in architecture, more pronounced in comparison with other Eastern Baltic towns under the Swedish rule. The manifestations of Baroque's decorativeness are also stronger. Thus the Italianising and Northern version of Baroque met in Riga, adopting various impulses from outside and adapting them on the basis of local traditions as well as introducing fresh solutions. Therefore, Riga acquired its specific traits, silhouette and formal language of Baroque architecture.

DISSEMINATION OF RESEARCH RESULTS

PUBLICATIONS ON THE SUBJECT OF THE THESIS

Articles

8. Holandiešu klasicisma arhitektūras spilgtākie piemēri Rīgā: Reitera nams // Mākslas Vēsture un Teorija. – 2007. – No. 8. – Pp. 5–14.
9. Reitera nama fasādes dekoratīvā plastika un daži aspekti stilistisko analogiju meklējumos // Refleksijas: Rīgas Latvijas un pasaules kultūras aspekti. – I krāj.: Latvijas Mākslas akadēmijas doktorantūras studiju zinātniskā konference “Pirms franču pavasara” / Ed. by Ojārs Spārītis. – Rīga: Nacionālais apgāds, 2008. – Pp. 77–86.
10. Holandiešu klasicisma spilgtākie piemēri Rīgā: Dannenšterna nams // Mākslas Vēsture un Teorija. – 2008. – No. 10. – Pp. 5–16.
11. Sv. Pētera baznīcas tornis un fasāde – jauna dekoratīva paradigma Rīgas 17. gs. otrās puses sakrālajā arhitektūrā // Sakrālā arhitektūra un māksla: Mantojums un interpretācijas. Rakstu krājums / Ed. by Kristīne Ogle. – Rīga: Neputns, 2008. – Pp. 47–58.
12. Pārdomas par Rīgas būvvēsturi 16.–17. gadsimtā: Rutgera Nīderhofa sarakste ar karaļa tiesu Stokholmā // Mākslas Vēsture un Teorija. – 2008. – No. 11. – Pp. 62–69.
13. Rīgas 17. gs. otrās puses fortifikācijas un pilsētas telpiskās struktūras mijiedarbība // Telpas un laika aspekti arhitektūrā, mākslā, kultūrā. – II krāj.: Latvijas Mākslas akadēmijas doktorantūras studiju zinātniskā konference “Laiks un telpa mākslā” / Ed. by Ojārs Spārītis. – Rīga: Nacionālais apgāds, 2009. – Pp. 11–20.
14. Sociālais zonējums un pasūtījums Rīgas arhitektūrā 17. gs. pēdējā ceturksnī // Socioloģiskie aspekti mākslas zinātnē: Latvijas Mākslas akadēmijas Doktorantūras nodaļas zinātnisko rakstu krājums Nr. 3 / Ed. by Ojārs Spārītis. – Rīga: Latvijas Mākslas akadēmija, 2009. – Pp. 14–25. (www.lma.lv/downloads/Doktora_krajums_2.pdf).

Abstracts

5. Sv. Pētera baznīcas tornis un fasāde – jauna dekoratīva paradigma Rīgas 17. gs. otrās puses sakrālajā arhitektūrā // Sakrālā arhitektūra un māksla: Mantojums un interpretācijas. XIV Borisa Vipera piemiņas lasījumi Rīgā 2006. gada 26. oktobrī. Referātu tēzes. – Pp. 4–5.
6. Rīgas fortifikācijas kā arhitektūras ainavas ietvars periodā no 1621. līdz 1700. gadam // Ainava. Telpa. Motīvi: Daba Latvijas mākslā un arhitektūrā. 16. Borisa Vipera piemiņas lasījumi Rīgā 2008. gada 30. oktobrī. Referātu tēzes. – Pp. 4–5.
7. Inovācijas Rīgas plānojumā 17. gs. II pusē = Innovation in the Riga's Plan in

the 2nd Half of the 17th Century // Identitāte un attīstība: Rīgas Tehniskās universitātes Arhitektūras un pilsētplānošanas fakultātes zinātniskā konference 2009. gada 13.–14. oktobrī. Kopsavilkumi. – P. 8.

8. The Concepts of International and Vernacular Studies of Riga's Architecture in the Second Half of the 17th Century: A Case of Defensive Buildings // The Geographies of Art History in the Baltic Region. International Conference. Estonian Academy of Arts, Tallinn, 27–28 November 2009.

PAPERS IN CONFERENCES

10. 2006 Sv. Pētera baznīcas tornis un fasāde – jauna dekoratīva paradigma Rīgas 17. gs. otrās puses sakrālajā arhitektūrā // Sakrālā arhitektūra un māksla: Mantojums un interpretācijas. XIV Borisa Vīpera piemiņas lasījumi. Rīga, 26 October 2006.
11. 2007 Reitera nama fasādes dekoratīvā plastika un daži aspekti stilistisko analogiju meklējumos // Pirms franču pavasara: Latvijas Mākslas akadēmijas doktorantūras zinātniskā conference. Rīga, 9 March 2007.
12. 2008 Rīgas nocietinājumu sistēmas renovācija 17. gs. otrajā pusē un ar to saistītās pilsētībūvniecisko struktūru izmaiņas // Laiks un telpa mākslā: Latvijas Mākslas akadēmijas doktorantūras zinātniskā conference. Rīga, 20 March 2008.
13. 2008 The Influence of Dutch Classicism on 17th Century Latvian Architecture // Dutch-Baltic Relations in Historical Perspective: Symposium in Rīga, 23–25 April 2008.
14. 2008 Rīgas fortifikācijas kā arhitektūras ainavas ietvars periodā no 1621. līdz 1700. gadam // Ainava. Telpa. Motīvi: Daba Latvijas mākslā un arhitektūrā. 16. Borisa Vīpera piemiņas lasījumi. Rīga, 30 October 2008.
15. 2009 Sociālais zonējums un pasūtījums Rīgas arhitektūrā 17. gs. pēdējā ceturksnī // Latvijas Mākslas akadēmijas doktorantūras zinātniskā conference. Rīga, 19 March 2009.
16. 2009 The Fortification System of Riga up to the End of the 17th Century // Angriff und Verteidigung – die Stadtbefestigung: 4. Internationaler Kongress Backsteinbaukunst. 3.–4. September 2009 St. Georgen in Wismar.
17. 2009 Inovācijas Rīgas plānojumā 17. gs. otrajā pusē // Identitāte un attīstība: Rīgas Tehniskās universitātes Arhitektūras un pilsētplānošanas fakultātes zinātniskā conference. Rīga, 13–14 October 2009.

18. 2009 The Concepts of International and Vernacular Studies of Riga's Architecture in the Second Half of the 17th Century: A Case of Defensive Buildings // The Geographies of Art History in the Baltic Region. International Conference. Estonian Academy of Arts, Tallinn, 27–28 November 2009.